

Türkiye'nin Değişen Vatandaşlık Rejimini Okumak: İstisnalaşma, Piyasalaşma ve Etniksizleşme Eğilimleri

Ayşe Serdar, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-4623-4809,
e-posta: aserdar@itu.edu.tr

Özet

Vatandaşlığın kazanılmasını düzenleyen politikalar artan uluslararası göç ve insan hareketliliği başta olmak üzere çeşitli gerekçelerle yeniden düzenlenmektedir. Vatandaşlığın tahkim edilmesi, liberalleşmesi, kısıtlanması, piyasalaşması, etnikleşmesi veya etniksizleşmesi gibi çeşitli kavramlar karşılaştırmalı vatandaşlık çalışmaları tarafından farklılaşan politika çerçevelerini açıklamakta kullanılmaktadır. Bu makale, Türkiye'de vatandaşlığın sonradan kazanılması süreçleriyle ilişkili mevcut politika değişikliğini küresel eğilimler ve kavramsal tartışmalar bağlamında okumayı önermektedir. Bugünkü dönüşümün boyutlarını anlamak için, ilk olarak cumhuriyetin kuruluşundan bu yana uygulanan vatandaşlık politikasına odaklanmaktadır. Ulus-devlet inşasıyla iç içe geçmiş bir biçimde şekillenen Türk vatandaşlığı rejiminin baskın özelliği etnik ve dinsel seçiciliktir. 'Soydaş' olmayı içermeyen ancak asimilasyon zorunluluğuyla söz konusu olmuş, bu nedenle sadece belirli tarihsel-kültürel ve ideolojik sınırlar çerçevesinde Türklüğe asimile edilebilir bulunan veya Türkleşeceği öngörülen belirli (Sünni) Müslüman gruplar Türk vatandaşlığını göçmen olarak kazanmış, bunun dışında kalanlar ise dışlanmışlardır. İkinci olarak, bu makale kısmen küresel eğilimleri takip etse de, AKP'nin kendi siyasal ve ekonomik ajandasıyla yürüttüğü vatandaşlık uygulamalarının geçmiş dışlayıcı ilkede ne tür bir değişime yol açtığını tartışmaktadır. İstisnai vatandaşlık uygulamasının sistematik bir biçimde kullanılmasıyla gerçekleştirilen bu politika değişikliği, yatırımcı vatandaşlığı ve Suriyeli sığınmacılarından vasıflarına göre seçilenlere Türk vatandaşlığı kazandırılmasıyla belirgin hale gelmiştir. Bu politikada sınırlı bir etniksizleşme sınıfsal seçicilikle kesişir ve iki yönden önceki uygulamalardan kısmen farklılaşır: Cumhuriyet tarihi boyunca Arap etnisitesinden olan yabancıların kitlesel ölçekte vatandaşlık kazanması yeni bir olgudur. Bu nedenle mevcut durum yeni bir içericiliğe ve kısmi bir etniksizleşmeye karşılık gelmektedir. Ancak sığınmacılar arasında Suriye uyrukluların seçilmesi, Suriyeliler içinde de etnik, mezhepsel, dinsel ve sınıfsal hiyerarşilerin gözetilmesi etniksizleşme eğiliminin açık sınırlarına işaret eder. İkincisi ise yatırımcı vatandaşlığıyla Türk vatandaşlığı rejimine giren piyasalaşma eğilimidir. Her iki uygulamada da faydacı ve araçsallaştırıcı yöntem, amaç ve söylem egemendir. Faydacı yaklaşım yatırımcı vatandaşlığı ve vatandaşlığın piyasalaşması eğiliminde çok daha açıktır. Burada gözlenen liberalleşme ekonomik anlamıyla uygulanmakta ve vatandaşlığın dışsal niteliğini -pasaportu- belirli bir ekonomik fayda karşılığında sağlamaktadır. Bunun yanında Türkiye'de istisnai vatandaşlık uygulamasının kural hale

gelişimi kimi özellikleriyle siyasal sistemin güncel yapısal dönüşümüyle çakışmakta ve siyasal merkezileşmeyi yeniden üretmektedir. Geçici koruma statüsündeki Suriyeli sığınmacıların kendilerinin genel yoldan başvuruya vatandaşlık kazanması hukuken olanaklı olmadığından, istisnai yoldan vatandaşlık kazanmaları bütünüyle siyasi ve bürokratik erkin takdir yetkisinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Sonuç olarak her ne kadar geçmiş etnik dışlayıcılık biçimlerinden birini zayıflatmış olsa da, mevcut durumda şeffaf ve eşitlikçi bir mekanizmayla işletilmeyen, hak-temelli ve topraksal bir vatandaşlığın inşasını hedefleyen çoğulcu bir uyum söylemiyle desteklenmeyen seçici pratikler etniksizleşmenin ve içericiğin somutlaşmasının önüne geçer. Bu durumda keyfiyet ve siyasal ajandanın belirleyici olduğu mekanizmalarla vatandaşlık istisnai yoldan verilen bir imtiyaz olarak araçsallaşır.

Anahtar Sözcükler: Vatandaşlık, Etnisite, İstisnai Vatandaşlık, Etniksizleşme, Vatandaşlığa Kabul.

Understanding the Changing Citizenship Regime of Turkey: Trends towards Exceptionalization, Marketization and De-ethnicization

The politics of the citizenship acquisition is re-designed for increasing international migration and human mobility along with several other factors. Comparative studies propose various concepts such as fortification, liberalization, restriction, marketization, re-ethnicization and de-ethnicization of citizenship to better understand differentiating politics of citizenship. This article suggests to interpret the changing politics of the acquisition of the Turkish citizenship in relation to the global trends and conceptual arguments. For understanding the extent of the current transformation, the article first focuses on the citizenship politics which has been implemented since the foundation of the Turkish Republic. The predominant characteristic of the regime of the Turkish citizenship, intertwined with the process of the nation-state making, was ethnic and religious selectivity. The inclusion of non-co-ethnic migrants was possible on the condition of assimilation. Hence, within the framework of certain historical-cultural and ideological limits, only those (Sunni) Muslims who were considered suitable for assimilation and whose Turkification were anticipated acquired the Turkish citizenship as migrants. Those migrants failing to fulfill such criteria were excluded. Secondly, the article discusses to what extent the AKP's citizenship practices, partially following global trends but mainly driven by its own political and economic agenda brings a change in the former exclusionary principle. The changing politics of citizenship, adopted by means of systematic use exceptional citizenship clauses, has become visible with the introduction of the investor citizenship program and the acquisition of the Turkish citizenship by those Syrian refugees selected according to their qualifications. In the current politics, a limited understanding of de-ethnicization and class-based selectivity intersect and it differs from the previous ones in two aspects: For the republican history, the acquisition of the Turkish citizenship by ethnic Arabs in large numbers is a new

phenomenon. Thus, the current condition corresponds to a new form of inclusivity and a partial de-ethnicization. Nevertheless, the fact that Syrian nationals are selected among other refugees and within Syrian nationals, certain ethnic, sectarian, religious and class-based hierarchies are implemented demonstrates the limits of the trend towards de-ethnicization. The trend toward marketization is another new phenomenon introduced by the investor citizenship in the Turkish regime of citizenship. Both practices are dominated by pragmatic and instrumental method, objective and discourse. The pragmatist approach is even more visible investor citizenship and its marketization. The liberalization in question was economically implemented and the external dimension of citizenship –passport- is exchanged in return for economic benefit. Furthermore, the exceptional citizenship has become a rule in Turkey, which, in certain ways, corresponds to the current structural transformation of the political system and reproduces the political centralization. According to the existing laws, Syrians under the temporary protection status cannot acquire Turkish citizenship by regular naturalization. Its acquisition by exceptional citizenship clauses takes place by the full discretion of political and bureaucratic authorities. Consequently, despite having weakened a previous form of ethnic exclusion, under the current circumstance, selective naturalization practices which are not managed by transparent and egalitarian mechanisms, not supported by an integration discourse seeking to construct a right-based and territorial model of citizenship prevent de-ethnicization and inclusiveness to become concrete. Thus, citizenship is instrumentalized as a privilege offered by means of exceptional clauses and through mechanisms where arbitrariness and political agenda are decisive elements.

Keywords: Citizenship, De-Ethnicization, Exceptional Citizenship, Ethnicity, Naturalization.

Giriş

Ağustos 2020’de Beyrut Limanı’nda gerçekleşen büyük patlama sonrasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Lübnanlı Türkmenlere vatandaşlık verebileceklerinden söz etti. Türkiye’nin vatandaşlık rejimi açısından ‘soydaşlık’ yeni bir ilke değilse de, bu açıklamadaki aciliyet ve siyasal irade vurgusunda belirli bir yenilik mevcuttur: “Lübnan’da ve dünyanın neresinde olursa olsun vatandaşlarımızın, soydaşlarımızın, Türklerin ve Türkmenlerin de sonuna kadar yanındayız. ‘Ben Türk’üm, Türkmen’im’ deyip de vatandaşlığı olmayan, vatandaşlık almak isteyen kardeşlerimize de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını vereceğiz, bu Cumhurbaşkanımızın bizlere talimatıdır” (*Hürriyet*, 2020). Haziran 2020’de Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü uygulamaya birkaç yıl önce geçen yatırımcı vatandaşlığıyla ilgili istatistikleri paylaştı:

“Tutarlarda yapılan iyileştirici yeni düzenlemelerle birlikte, uygulamanın başladığı tarihten günümüze kadar en az 3.261.500.000 ABD Doları yatırım yapan 9.011 yabancı yatırımcı Türk vatandaşlığını kazanmıştır”.¹ Aralık 2019’da ise, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu yine birkaç yıl önce başlamış olan Suriyeli sığınmacılardan² seçilenlere Türk vatandaşlığı verilmesiyle ilgili konuştu. 110 000’den fazla Suriyelinin Türk vatandaşı olduğunu belirterek şunları ekledi: ‘Bunların önemli bir özelliği var. Öğretmen, doktor, mühendis, iş adamı, esnaf, bilim adamı, öğretim üyesi, başarılı öğrencileri listeledik, bunları vatandaş yaptık. Seçiciliğimiz aynı şekilde devam ediyor’ (Alyanak, 2019). Vatandaşlık politikasına ilişkin bu üç açıklamanın işaret ettiği güncel eğilim nedir? Bu açıklamaların ilk ortak noktası istisnai yollardan vatandaşlık kazanılmasına dair olmalarıdır. İkinci olarak istisnai vatandaşlık uygulamalarında karar alma süreçlerinin siyasileştigiğine, sınıfsal ve belirli etnik imtiyazların öncelendiğine dair işaretler mevcuttur. Vatandaşlığın sonradan kazanılmasını düzenleyen politikaları ele alan bu çalışmada, bu üç açıklamanın işaret ettiği etnik seçicilik ve etniksizleşme süreçlerinin biraradalığını, sınıfsal kodlarla uygulanan koşullu içericiliği ve vatandaşlığın piyasalaşması eğilimlerini tartışacağım.

Vatandaşlık bir devletin üyesi olmak anlamında bir statü, bu statünün sağladığı haklar, imkânlar ve güvenceler ve ulusal bir topluluğun üyesi olmaktan kaynaklanan kimlik olarak üç biçimde kavramsallaştırılabilir (Joppke, 2007). Vatandaşlığın her üç hali birbiriyle ilişki içinde olsa da, bu çalışmada, bir devletin üyesi olma haliyle vatandaşlığı ele almaktayım. Vatandaşlığın sonradan kazanılmasını düzenleyen politikalar, ulusal sınırların beçiliğini üstlenir, kimlerin arzu edilir ‘iyi vatandaş’ olabileceğini ve arzu edilen ötekinin ‘biz’e hangi yöntem ve nitelikle katılabileceğini yansıtır (Orgad, 2017). İçinden geçtiğimiz artan insan hareketliği karşısında vatandaşlığın yani ulusal ‘biz’in içerici ve dışlayıcı mekanizmaları yeniden düzenleniyor. Küresel ölçekte artan göç ve sığınmacı akışı, sınırötesi kısıtlamasız seyahat ve hareketlilik ve çoklu vatandaşlık talepleri özellikle kısıtlayıcı vatandaşlık rejimine sahip devletleri söz konusu politikalarını gözden geçirmeye zorluyor (Della Puppa ve Sredanovic, 2017; Harpaz ve Mateos, 2019; Glick Schiller ve Salazar, 2013; Shachar, 2017). Siyasal iktidarlar karşı karşıya oldukları bu taleplere, geçmiş vatandaşlık rejimlerinin ve güncel toplumsal eğilimlerin kesişiminde çeşitli reformlarla cevap vermekteler. Mevcut karşılaştırmalı çalışmalar vatandaşlığın kazanılmasını düzenleyen siyasetin hala ulus-devletlerin egemenlik tasarrufunda görüldüğünü ve tek bir yönelimden söz etmenin mümkün olmadığını ortaya koyuyor (Howard, 2009; Janoski, 2010; Joppke, 2005; Koning, 2011; Goodman, 2010; 2014; Messina, 2007).

Türkiye’de vatandaşlığı düzenleyen kanun ve pratikler kimlerin müstakbel vatandaş, yani anayasal tanımıyla Türk olarak kabul gördüğüne ve Türklüğün

içerici kapasitesinin sınırlarına işaret eder. Bu bakımdan cumhuriyetin başlangıcından bu yana göçmenlere dönük içerme ve dışlama pratikleri belirli bir sürekliliğe sahip olsa da, 2002'den beri iktidarda olan AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) giriştiği hegemonya inşasına paralel bir biçimde geçmiş süreklilikte bazı kopuşları hayata geçirmektedir. Bu çalışmada, hem ikincil kaynakları, hem de kanun, mevzuat, istatistik ve haber kaynakları gibi birincil kaynakları kullanarak, Türkiye'de cumhuriyetle beraber inşa edilen göç ve vatandaşlık rejiminde değişmekte olan içerici ve dışlayıcı ilkeleri tartışacağım. Değişen vatandaşlık politikasını, küresel güncel eğilimler ve bunları kavramsallaştırma çabaları bağlamında okumayı önermekteyim. Bu nedenle, çalışmanın geri kalan bölümlerinde ilk olarak vatandaşlığın sonradan kazanılmasıyla ilişkili güncel kavramsal tartışmalara bakacağım. İkinci olarak cumhuriyetin ilanının ardından hayata geçirilen ve ulus-devlet inşasının kurucu araçlarından biri olarak kullanılan göç ve vatandaşlık politikalarına odaklanacağım. Bu bölümde topraksal ilkenin sınırlarını ve etnik seçici ilkelerin baskınlığını tartışacağım. Ardından, AKP iktidarının özellikle 2017 ertesinde yoğunlaşan bir şekilde uygulamaya soktuğu ve önceki modelden ayrışan politikalarını tartışacağım. Bu bölümde, son dönemde uygulanan değişikliklerin bazı küresel eğilimlerle örtüştüğünü ama aynı zamanda siyasal iktidarın kendi gündemi açısından bu pratikleri araçsallaştırdığını öne sürmekteyim. Türkiye'de vatandaşlığın sonradan kazanılmasındaki güncel eğilimin sınırlı bir etniksizleşmeyle (*de-ethnicization*) beraber piyasalaşma ve sınıfsal imtiyazlara bağlanma şeklini aldığını ve bu iki eğilimin aynı zamanda istisnai vatandaşlık uygulamasının yeni normale dönüşmesiyle araçsallaştırıldığı sonucuna varmaktayım.

Vatandaşlığın Sonradan Kazanılmasında Güncel Eğilimler

Esastan vatandaşlık kazanımının iki temel biçiminden biri olan *jus soli* toprak ilkesiyle tanımlanır ve genellikle ABD, Kanada gibi göçmen ülkelerince benimsenir. Bu ilkede kişi doğduğu ülkenin vatandaşlığını otomatik olarak kazanır. *Jus sanguinis* ise 'kan' ve 'soy' üzerinden vatandaşlık hakkını düzenler ve kişi ebeveynin vatandaşlığını otomatik olarak kazanır. Vatandaşlığın hem doğumla, hem sonradan kazanılmasını düzenleyen kanun ve pratikler farklı ulus-devlet anlayışları bağlamında da okunabilir. Anthony Smith'e (2002 [1986]) göre uluslar temel olarak etnik -dikey ve demotik- ve topraksal -yatay ve genişmeye açık- olarak (teritoryal) ikiye ayrılırlar. Brubaker (1996) ise yine etnik ve sivil (civic) şeklinde ayrışan ikili bir ulus-devlet ve vatandaşlık teorisi geliştirir. Etnik vatandaşlık anlayışını Almanya, sivil olanı ise Fransa temsil eder. Brubaker'a göre etnik olan modelde vatandaşlığın kazanılması soydaşlık bağına dayanır. Bu modelde soydaş kabul edilenler göçmen olarak veya uzaktan vatandaşlık kazanırken çeşitli imtiyazlardan faydalanır. Sivil olan modelde vatandaşlık

bağı soya değil, devlete üyeliğe ve toprak esasına dayanandır. Bu modelin ideal tipi olarak görülen Fransa, tarihsel süreçte ortaya çıkan, cumhuriyetçi ve seküler ilkeleriyle devletin asimilasyoncu kapasitesine yüksek bir güven geliştirdiğinden daha genişlemeci bir yaklaşımla ikinci kuşak göçmenlere vatandaşlık kazandırmıştır. Almanya ise uzunca bir dönem Almanlığı soy üzerinden tanımlamış, göçmenlere dönük katı ve dışlayıcı davranmıştır. Yakın zamanda hayata geçirdiği reformlarla kısmi liberalleşmeye gitse de, Almanya hala çifte vatandaşlığı tanımamak gibi liberal olmayan uygulamalarıyla kısıtlayıcı yaklaşımını sürdürmektedir (Bkz, Joppke, 2005). Brubaker'ın kendisi de (1999) dâhil olmak üzere, daha sonra yapılan pek çok çalışmada etnik-topraksal veya etnik-sivil gibi ikili yaklaşımlara mesafeye yaklaşılır (Coning, 2011; Joppke, 2005; Trittler, 2017). Evrenselciliği, farklılaştırıcılığı, 'etnik' veya 'topraksal' anlayışı her ulus-devlete ve toplumlarına farklı derecelerde içkin unsurlar olarak değerlendirmek daha çok öne çıkmaktadır. Aynı zamanda, bir ulus-devletin vatandaşlık politikalarında belirli bir gruba karşı içerici ilkeleri uygulayıp, belirli başka gruplara karşı etnik dışlayıcı, çeşitli biçimlerde farklılaştırıcı ve ayrımcı politikaları benimseyebilir (Schnapper, 2015). Ayrıca, aşağıda tartışacağım gibi içerme/dışlama pratikleri sadece etnik köken üzerinden gerçekleşmemekte, sınıfsal içerme/dışlama biçimleri de giderek görünürlük kazanmaktadır. Aynı zamanda uluslararası hukuk etnik köken üzerinden ayrımcılığa karşı çıkarken, devletlerin sınıf veya vasıf üzerinden sınırlama koymasında herhangi bir sorun görmemektedir (Orgad 2017).

Vatandaşlığın doğumla ve sonradan kazanılmasını düzenleyen politikaları ele alan bazı diğer çalışmalar ise bu politikaları liberal ve kısıtlayıcı olarak kavramsallaştırırlar (Howard, 2009; Janoski, 2010). Buradan hareketle, özellikle 1990'larda ve 2000'lerin başında Batı ülkelerinde vatandaşlığın sonradan kazanılmasında liberalleşmenin yükselen eğilim olduğu konusunda güçlü savlar ortaya kondu. Çoklu/çifte vatandaşlığın tanınması, vatandaşlık başvurularında istenen asgari yasal ikamet sürelerinin düşürülmesi gibi liberal yeniliklere ek olarak, etniksizleşme de gözlenmekteydi. Vatandaşlığın sonradan kazanılması politikaları üzerine çok sayıda çalışması bulunan Joppke (2003; 2005; 2017), günümüzde Batı demokrasilerinde vatandaşlık edinim süreçlerinde liberalleşmenin egemen olduğunu ve etnik seçiciliğin yerini evrenselci ilkelere bıraktığını öne sürdü. Liberal demokrasilerde İsrail gibi etnik seçici ve kısıtlayıcı istisnalar olsa da, etniksizleşme yaygın eğilim haline gelmiş ve bu sayede etnik soy üzerinden uygulanan pozitif ve negatif ayrımcılıklar ortadan kalkmaya başlamıştı. Etnik seçici ayrımcılık belirli grupları hiç kabul etmemek ve belirli grupları imtiyazlarla kabul etmek biçimindeydi. Bu (yeniden) etnikleştirici uygulamalar kan bağına atfedilen haklar ile asimilasyona uygunluk/uygunsuzluk üzerinden meşrulaştırılıyordu. Etniksizleşme ise hem belirli grupları göçmen

ve vatandaş olarak kabul etmeyen negatif ayrımcılığın, hem de etnik soy, tarihsel bağ ve benzeri üzerinden uygulanan pozitif ayrımcılığın ortadan kalkması şeklindeydi (Joppke 2003; 2005). Etniksizleşme yönündeki bu eğilim, -Türkiye'nin imza koymadığı- 1997 Avrupa Konseyi Vatandaşlık Sözleşmesi'nin³ vatandaşlık işlerinin düzenlenmesinde cinsiyet, din, ırk, renk, ulusal veya etnik köken bakımından ayrımcılık yasağı getirmesinde de kendini gösterdi. Ancak daha sonra Batı Avrupa'da 1990'larda gözlenen bu liberalleşme eğiliminin kısıtlayıcı bir geri dönüş yaşadığı öne sürüldü. Bu dönüşümün ikili bir eğilimi ortaya koyduğunu söyleyen Goodman'a göre (2010, 2014) söz konusu olan vatandaşlığın tahkim edilmesidir. Günümüzde bir yanda vatandaşlığa erişimin liberalleşmesi vatandaşlık başvurusu yapabilecek göçmen sayısını genişletirken, diğer yanda kültürel uyum beklentilerinin yükseltilmesi eş zamanlı olarak vatandaşlığa erişimi daraltmaktadır. Bu yurttaş uyumu, kişiye miras kalan etnik ve dinsel bağlara dayanan ulusal kimlik uyumundan farklı bir şey sağlar. Ulusal kimliğin 'aynılık' mantığından ayrışan devlet kimliği 'biraradalık' mantığıyla hareket eder ve bunun aracı olarak yurttaş uyumu bireysel özerklik ve becerilerle ölçülür ve elde edilir. Değerlendirilen şey ekonomik uyum değil, ülke ve dil bilgisi, liberal, sosyal değerler gibi ulusal vatandaşlığa ilişkin bireysel taahhüttür. Yurttaş uyumu hem grupların öne çıktığı çok kültürcülüğten, hem de asimilasyoncu ulusal kimlik anlayışından ayrışır. Burada amaç bireysel bağlılığı ülkeye dair genel kültür bilgisi, dilsel yeterlilik, liberal ve toplumsal değerler sivil uyum araçlarıyla ölçmek ve işlevsel, bireysel özerkliği desteklemektir (Goodman, 2010, 2014). Diğer yandan pek çok Doğu ve Güneydoğu Asya ve Orta Doğu devletinde artan göçmen sayısına karşın vatandaşlık rejimlerinde liberalleşme eğilimi gözlenmez (Chung, 2017; Joppke, 2017). Özellikle göçmen yabancı sayısının vatandaş sayısını geçtiği bazı Körfez ülkeleri oldukça kısıtlayıcı ve bütünüyle göçmen yabancıların vatandaşlık kazanmasına kapalı sistemlerini muhafaza etmekte (Joppke, 2017). Dolayısıyla diğer siyasal ve toplumsal etkenlerden bağımsız olarak, liberalleşme ve etniksizleşme eğiliminin artan göçle gerçekleşen kaçınılmaz bir sonuç olduğunu söyleyemeyiz.

Vatandaşlık çoğunlukla doğumla edinilen bir statü olduğundan aynı zamanda ülkeler arasındaki derin eşitsizliklerin kalıtsal olarak aktarıldığı güçlü bir kategorik eşitsizlik biçimidir. Vatandaşlıkla beraber gelen ödül ve fırsatlar kişilere doğumda atanır (Brubaker, 2015). Hareketlilik rejimi çalışmalarına göre, günümüzde yasal olarak sınırötesi seyahat hakkı ve yeterliği, sınıfın tanımlandığı ve sınıf ayrıcalıklarının muhafaza edildiği kriterlerden birine dönüşmüştür (Glick Schiller ve Salazar 2013).

Özellikle yoğun göç alan Batı ülkelerinde etniksizleşme yaygın eğilim haline gelmişken, vatandaşlığın sonradan kazanılması süreci artan bir şekilde

farklılaştırıcı içerme ilkelerine göre şekillenmekte ve sınıf ve nitelikli emek üzerinden yapılan bir ayrıma gidilmektedir. ABD, Kanada, Büyük Britanya gibi göçmen ülkelerinin ardından Almanya gibi geçmişte etnik seçicilikle tariflenmiş gelişmiş ülkeler de göçmenlerin içinden 'en parlak ve en iyi' olanları ayrıcalıklı kılma eğilimindedir (Anderson, 2013; Shachar, 2006, 2017). Özellikle de ekonomik veya kültürel sermayeye sahip yetişmiş insan gücünü kendine çekmeye çalışan bu küresel rekabet, göç ve vatandaşlık politikalarını etkilemekte ve ülkeler birbirlerini takip ederek bir tür 'yetenek yarışı'na girmektedirler. Göçmenlerin niteliklerinin işaretlendiği ve derecelendiği puanlama sistemleriyle seçerek göçmen kabul etmek, 'yetenek karşılığı vatandaşlık', veya 'nakit karşılığı vatandaşlık' programları vatandaşlık verme tekeline sahip olan devletin elini güçlendirmektedir. Vatandaşlığın bu yeni ekonomi-politiğinde göçmenin ekonomiye ve piyasaya katacağı 'değer' ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte piyasa mantığıyla hareket etmek, devletin vatandaşlığı eşit ve adilce hakediliş mantığına göre vermesi sürecine hasar verir. Vatandaşlığa fiyat etiketi takmak ve bir tabakalaşma aracına haline getirmek üyelik kriterini siyasal bir ölçütten ekonomik bir ölçüte dönüştürmektedir (Shachar, 2006; 2017). Bu eğilim hem vatandaşlığın statü, haklar ve kimlikten oluşan içsel nitelikleri arasındaki bütünlüğünü parçalar, hem de bu içsel nitelikleri, seyahat özgürlüğü gibi vatandaşlığın dışsal niteliklerinden ayırır (Džankić, 2019).

Yatırım yoluyla vatandaşlık yöntem olarak istisnai yollardan vatandaşlığın kazanılması içinde düzenlenmektedir. İstisnai vatandaşlık uygulamalarında, vatandaş adayları genel yoldan başvurularında talep edilen, başta zorunlu yasal ikamet süresi olmak üzere, dil, kültür bilgisi ve benzeri pek çok kriterden muaf tutulurlar. Böylece genel yoldan başvuruya kıyasla daha hızlı ve imtiyazlı koşullarda vatandaşlık edinirler. İstisnai vatandaşlık yatırıma ek olarak, 'yetenek yarışı'nın söz konusu olduğu spor, bilim, teknoloji ve benzeri alanlar dâhil olmak üzere, istisnai bir katkının ve liyakatin söz konusu olduğu durumlarda verilmek üzere pek çok ülkede yasayla düzenlenmiştir (Shachar, 2006). Ayrıca, bazı ülkelerde soydaş kabul edilen yabancılara veya geçmiş kolonyal bağlardan dolayı dil bağı bulunan topluluklara dönük hızlandırılmış ve kolaylaştırılmış yoldan vatandaşlık vermek üzere istisnai vatandaşlık uygulamaları bulunmaktadır (karşılaştırma için Bkz, Bauböck, R, Ersbøll, E, Groenendijk, K. ve Waldrauch, 2006; Bauböck, Perching ve Sievers, 2009). Uluslararası sözleşmelerle tesis edilmeye çalışılan fark gözetmeme (nondiscrimination) ilkesinden sapan bu etnik seçici istisnai uygulamalar çoğunlukla onarıcı adalet ve pozitif ayrımcılık söylemleriyle meşrulaştırılır (Dumbrava, 2015). Bu güncel eğilimler bize vatandaşlık politikalarında genel bir liberalleşme eğilimine paralel olarak seçici içerme ve dışlama mekanizmalarının yanyana geliştiğini, mevcut liberalleşmenin

bütün göçmenler için değil, etnik bağları veya belirli ekonomik sermayesi olan göçmenler için uygulandığını göstermektedir (Sredanovic ve Stadlmair, 2018)

Bunun yanında, ırksal, etnik, sınıfsal, toplumsal cinsiyet gibi kategorilerde çeşitli dezavantajların kesiştiği gruplar, vatandaşı oldukları ülkede fiili olarak 'devletsiz' kalabilir ve sistematik olarak vatandaşlığı tanımlayan 'haklar'dan mahrum bırakılabilir. Bu anlamda Arendt'in (1962) çığır açıcı bir şekilde tartıştığı 'haklara sahip olma hakkı'ndan mahrumiyet şeklinde devletsizlik hali, günümüzde sadece hukuki vatandaşlıktan yoksun mültecilerle sınırlı değildir. Neoliberal piyasa köktencililiği ve çeşitli ırkçı ve otoriter dışlayıcılık biçimleri vatandaşlığı güvencesizleştirerek fiili devletsizlik durumuna yol açmakta ve bu durum mülteciler ile vatandaşlar arasında varsayılan ayrımı bulanıklaştırmaktadır (Somers, 2008; Cabot, 2019). Bu çalışmada da, vatandaşlığın çeşitli içerme ve güvence sağlama pratikleri anlamında çelişki ve yetersizliklerinin farkında olarak, Türkiye örneğinde, vatandaşlığın sonradan kazanılması uygulamalarının içerici sınırlarının geçmişe kıyasla geçirdiği güncel dönüşümünü tartışmayı amaçlamaktayım.

Türk Vatandaşlığının Sonradan Kazanılmasında Kurucu İlkeler: Etnik-Dinsel Seçicilik ve Dışlayıcılık

Karşılaştırmalı vatandaşlık rejimleri incelemelerinde Janoski (2010) ve Howards (2009) geçmişte yerleşimci veya kolonyal güç olan devletlerin dış dünyayla ilişki kurmalarının daha olası olduğunu, işgal ettikleri ve yerleştikleri coğrafyalardaki yerlilerle kurdukları çeşitli ilişki biçimlerinden dolayı post-kolonyal göçmenleri kendilerine çektikleri sonucuna varırlar. Janoski'ye (2010) göre bu durum eski kolonyal güçleri diğerlerine kıyasla ironik bir biçimde genel olarak göçmen ve yabancılara karşı daha açık yapmıştır. Howards'a (2009) göre ise bu eski kolonyal devletler ancak aynı zamanda erken demokrasilerden birine evrildilerse -örneğin Britanya gibi- liberal bir vatandaşlık rejimine sahip olmuşlardır. Bu teorilerden hareketle, Türkiye örneğinde kolonyal mirasın yanında geç demokratikleşmenin söz konusu olduğunu ve bunun bütünüyle kapalı olmayan ama içericiliği seçici olan bir vatandaşlık rejimiyle sonuçlandığını söyleyebiliriz. Smith'in (2002 [1986]) ulus-devletlerin *ethnie* üzerine dayanan temellerini tartıştığı çalışmasında Türkiye örneği üzerine söyledikleri de vatandaşlık rejimini anlamakta faydalı olabilir. Smith, erken cumhuriyet rejiminin etnik Pan-Türkist fikirleri benimsemediğini, Osmanlı devletinden miras kalan imparatorluklara özgü yanal, aristokratik ve topraksal olan modeli İslam öncesi ideolojik anı veya mitler aracılığıyla vatandaş milliyetçiliğiyle ikame ettiğini söyler. Smith'e göre, ancak bu şekilde Batı tipi bir teritoryal ulus inşa edilebileceği düşünülmüştür. 19. yüzyılda başlayan Türkçe konuşan Türk *ethnie*'sini keşfetme ve etnisiteyi ulusun

çekirdeğine dönüştürme süreci teritoryal unsurlarla harmanlanmıştır (Smith, 2002 [1986]: 117, 188). Smith'in Türkiye üzerine söylediği etnik ve topraksal ilkelerin ikisine de sahip olma hali belirli bir gerilime yol açar. Bu gerilim ise cumhuriyetin vatandaşlık rejiminin teorik ve uygulamadaki biçimleri arasında sürekli ve arzulanan bir tutarsızlık bulunması şeklinde yansır (Yeğen, 2004).

Bu bakımdan, cumhuriyet döneminde bütüncül bir teritoryal/topraksal ve sivil vatandaşlık politikasının uygulanmadığını, anayasal olarak varsayılan topraksal ve sivil ilkenin uygulamada belirli etnik kriterler üzerinden seçiciliğe döndüğünü görürüz. Bunun en belirgin dışı vurumlarından biri İskân Kanunlarıdır. 885 sayılı 1926 ve 2510 sayılı 1934 İskân Kanunları⁴ etnik ve kültürel bakımdan homojen bir ulusun göç ve yeniden iskân yoluyla yaratılmasında son derece belirleyiciydi. Bu kanunla hem Türk ve/veya Müslüman göçmenlerin iskânı, hem de belirli Türk vatandaşlarının zorla yerinden edilmesi ve yeniden iskânı düzenlenmekteydi (Beşikçi, 1977). Yeniden iskân ve yerinden edilme belirli grupların Türk kültürüne olan uzaklığı veya devlete karşı sadakatsizliği varsayımlarıyla belirlenmekteydi. Diğer yandan 1934 İskân Kanunu'nun 3. maddesine göre göçmen (muhacir) Türk soyundan ve Türk kültüründen olan kişi anlamına gelmekteydi. Aynı maddede Türk kültürüne kimlerin ve hangi memleket halkının ait sayılacağına Bakanlar Kurulu kararıyla saptanacağı belirtilmekteydi. Kanunun temel ilkesi kültürel asimilasyoncu ve milli güvenlikçi stratejilere göre çizilmişti (Beşikçi, 1977; Erder, 2014; Ülker, 2007; Çağaptay, 2006). Kanun 'göçmen' olmayı Türk soylu ve Türk kültüründen olmak şeklinde tanımlasa da, uygulamada kimisi Türkçe bilmeyen Arnavut, Boşnak, Pomak gibi pek çok Balkanlı Müslüman, Türkleşecekleri önkabulüyle 'göçmen' yani Türk kategorisine yerleştirildi ve Türk vatandaşlığı kazandı (İçduygu ve Sert, 2015; Kirişçi; 2000; Çağaptay, 2006; Ülker, 2007).⁵ Bu göç ve vatandaşlık politikasında Türklük, Müslüman olmak ve Türkleşeceği kabul edilen belirli etnisitelere mensup olmak şeklinde yorumlandı.

İskân Kanunu'nda geçen 'soydaşlık' ilkesinin ancak Balkan Müslümanlarını içerecek şekilde genişletildiği söylenebilir. Elbette burada Osmanlı millet sisteminin, göç pratiklerinin ve emperyal mirasının etkisi söz konusudur. Osmanlı döneminde öne çıkan göç ve iskân faaliyetlerine bakacak olursak, Osmanlı devletinin 18. yüzyıldan itibaren iki milyon üzerinde Çerkes ve Tatarı topraklarında iskân ettiğini ve Anadolu coğrafyasındaki Müslüman oranını tedricen artırdığını görürüz (Dündar, 2001; Karpas, 1985). Aynı zamanda, Kirişçi'nin (2000) vurguladığı gibi ağırlıklı olarak Müslüman göçmen kabul etmekle beraber, Osmanlı devleti daha az sayıda Müslüman olmayan göçmen kabul etmişti. Örneğin 15. yüzyılda İberya yarımadasından sürülen Yahudiler, aynı zamanda Hristiyan tebaya karşı denge unsuru olarak iskân edilmişlerdi. Cumhuriyet döneminde ise Ortodoks Gagavuzlar (Çağaptay, 2006: 83; Benlisoy

ve Benlisoy 2016; 324-343) Türkçe konuşmalarına veya Türk olmalarına rağmen göçmen olarak alınmamış yani Türk olarak kabul görmemişti. Böylece, uygulamada Sünni Hanefi mezhebinden olan Müslüman göçmenler imtiyazlı kılınmıştı (Kirişçi, 2000).⁶ Türkçe anadilli olmak, Türklüğe içerilmekte ancak ikinci bir unsur olarak kalmış, mübadele örneğinde gördüğümüz gibi Türkçe anadilli Rum Ortodokslar Yunanistan'a gönderilirken, Rumca anadilli Müslümanlar Türk kabul edilmişlerdi. Hem Yunanistan, hem de Türkiye açısından Hristiyanlık-Yunanlık (Rumluk) ve İslam-Türklük bağı çok güçlüydü (Benlisoy ve Benlisoy, 2016; Clark, 2006).

Türkiye'nin vatandaşlık ve göç rejimi, geçmişte Osmanlı devletinin egemenlik kurduğu topraklara mensup her gruba karşı açık olmamıştır. Modern ulus-devletin kurucusu olarak kabul edilen (Sünni) Müslüman Türklerin etnik ve dini kimliğiyle uyumlu görülen ve Türkleşebileceği düşünülen Müslümanlar ile ancak Müslüman olan Türkler içerilmiştir. Bu anlamda, göçmen politikasında, ancak Müslümanlık Sözleşmesi'ne dâhil olmuş ve olabilecek olanlar Türklüğe içerilmiş ve Türklük Sözleşmesi'ne davet edilmişlerdir (Ünlü, 2018). Örneğin, 1989'da Bulgaristan'daki ayrımcı ve asimilasyoncu politikalarından kaçan 310 000 Müslüman Türk ve Pomak sığınmacı Türkiye'ye kabul edilip vatandaşlık edinirken, 1988 ve 1991 yıllarında Irak'taki Saddam rejiminin şiddetinden kaçan Kürtler ise eşdeğer bir kucak açma politikasıyla karşılanmamışlardı. Irak vatandaşları arasından sadece Türkmen mülteciler görece imtiyazlı uygulamadan istifade edebildiler (Kirişçi, 2000; Danış ve Parla, 2009).

Bütün bunların sonucunda Türk vatandaşlığına İskân Kanunu⁷ çerçevesinde geçirilen göçmenlerin sayısı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na (TVK) göre Türk vatandaşlığını kazananlardan çok daha yüksektir. 1950'lere kadar özellikle iskânlı göçmenler devletten ekonomik destek almışlardır. Bu imtiyazlar Türk vatandaşlığını TVK ile elde edenler için geçerli değildir (Öztürk-Yılmaz, 2007). 1923'ten 1997'ye ezici çoğunluğu Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan gelen 1 686 163 göçmen Türkiye'ye iskân edilmiş ve Türk vatandaşlığına geçirilmişlerdir. Türkistan'dan 2878 olmak üzere diğer ülkelerden kabul edilenler ise sadece 17 869 kişidir (Kirişçi, 2000: 8). Hristiyan çoğunluğun oluşturduğu Balkan ülkelerinde Müslümanların azınlık statüsünde olmaları ve bu ülkelerde çeşitli ayrımcı politikalar ile karşılaşmaları, Türkiye'ye yakın döneme dek devam eden Balkan Müslümanı göçünü düşünürken not edilmelidir (İçduygu ve Sert, 2015).

Bu dönemde etnik-dinsel bakımdan sınırlı ve seçici olan söz konusu içericiliği ve belirli gruplara uygulanan pozitif ayrımcılığı tamamlayan ise etno-dinsel dışlayıcılık ve negatif ayrımcılıklardır. Seçici bir şekilde uygulanan vatandaşlıktan

çıkarılma uygulamaları negatif ayrımcılığa örnek oluşturmaktaydı. Rızası olmadan vatandaşlıktan çıkarılanlar ağırlıklı olarak Türklük dairesinin en dışında görülen dini azınlıklar oldu. Hatta sistematik bir şekilde vatandaşlıktan çıkarılma ulusun homojenleştirilmesinde kullanılan araçlardan birine dönüştü. Özellikle 1920'ler ve 1930'larda çeşitli yasa ve yönetmeliklerin Osmanlı tebası dini azınlıkların vatandaşlıklarının kaybettirilmesi veya Türkiye'ye geri dönüşlerinin önüne geçilmesi amacıyla kullanıldı (Çağaptay, 2006). Örneğin 1927 tarihli 1041 sayılı Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye dışında bulunan Osmanlı Tebalarına İlişkin Kanun ile Milli Mücadele'ye katılmayan ve ülkeye dönmeyenler vatandaşlıktan çıkarıldı. 1928 tarihli 1312 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu kanununun 9. ve 10. maddeleriyle başka bir ülkenin vatandaşlığını izin almadan edinmek, yabancı bir orduda veya istihbaratta hizmet almak vatandaşlıktan çıkarılma sebebi olarak tanımlandı. Ayrıca 1933 Seyrüsefer Talimatnamesi çeşitli pasaport sınırlamaları ve bürokratik prosedür ile özellikle Osmanlı Ermenilerinin Türkiye'ye dönüşünü imkansız hale getirdi ve böylelikle vatandaşlıktan çıkarıldılar (Çağaptay, 2006: 71-78). 12 Eylül 1980 askeri darbesi ertesinde 2383 sayılı Kanun (3 Şubat 1981) güvenlik gerekçesiyle vatandaşlığı kaybettirmeyi düzenlemekteydi (Kadirbeyoğlu 2010: 5) ve bu düzenleme artık sayısı oldukça azalan azınlıklarla beraber Türk ve Kürt siyasi muhalifleri etkiledi. Yine 1980 sonrasında, Avrupa'ya göç eden yurtdışı Türk vatandaşlarına dönük hayata geçirilen bazı uygulamalar etnik pozitif ve negatif ayrımcılıkların devam ettiğini gösterir. 403 sayılı 1964 TVK'da⁸ değişiklik yapılarak 1981'de kabul edilen çifte/çoklu vatandaşlık Batıdaki Türk göçmenler düşünülerek tasarlanmıştı. Buna göre Türk vatandaşlarının yabancı bir ülkenin vatandaşlığını aldıktan sonra Türk vatandaşlığından çıkmak üzere izin alabilmeleri mümkün kılınmıştı. Ancak 1964 TVK'nın 25. maddesi Türk yetkililerinden izin almaksızın başka bir ülkenin vatandaşlığına geçenlerin vatandaşlıklarının kaybettirilmesine izin vermeye devam ediyordu. Soyarik-Şentürk'e göre (2005) bu iki maddenin bir aradalığı hukuken sorunlu ve çelişkiliydi. Bu elbette yasa uygulayıcılarına diledikleri maddeyi uygulamada takdir yetkisi veriyordu. Bu noktada bireysel durumlardan çok ait olunan etnik kimlik belirleyici olmuş görünmektedir. Yetkililer bu maddeleri uygulayarak veya uygulamayarak genellikle dini azınlıkları ve siyasi muhalifleri yabancı bir ülkenin vatandaşlığını izin almadan edinmekten veya ülkeyi terk etmiş olmaktan dolayı Türk vatandaşlığından çıkarmışlardır (Soyarik-Şentürk, 2005: 136-137).⁹

Yurtdışında yaşayan göçmen Türkler düşünülerek hayata geçirilen bir diğer uygulama, yine Türk vatandaşlığının teorisi ve pratiği arasındaki farklara ve içerme ve dışlamanın eş zamanlı uygulanışına örnek oluşturur. Kadirbeyoğlu'nun saptadığı üzere 1995 tarihli 4112 sayılı yasa Almanya gibi çifte vatandaşlığı tanımayan ülkelerin vatandaşı olduğu için Türk vatandaşlığını

kaybeden yurtdışı Türklere dönük bir düzenlemedir. Bu kişiler, getirilen düzenlemeyle artık vatandaş olmamakla beraber mülk edinme, ikamet, çalışma, taşınır ve taşınmaz mal iktisabı ve ferağı, miras hakkı tanıyan imtiyazlı bir statüden faydalanabileceklerdir. Bu düzenleme mecliste yasalaşırken sözkonusu imtiyazlardan vatandaşlıktan çıkarılan ‘Ermeni, Yahudi, Rum’un (Kadirbeyoğlu, 2010: 7) faydalanıp faydalanamayacağı bazı milletvekillerince açıklığa kavuşturulmak istenir. Sonuç olarak, bu özel statü sadece doğumla Türk vatandaşlığını kazanan ve izinle vatandaşlıktan çıkarılanlar için mümkün olacaktır. İzinle vatandaşlıktan çıkma ise 1981’de yasallaştığından öncesinde vatandaşlığını kaybeden azınlıkların bu özel statüden faydalanması söz konusu olamayacaktır (Kadirbeyoğlu, 2010:5-7). Burada, Türk hukukunun Türk olarak tanımladığı dini azınlıkların, etnik seçici anlayışla tasarlanmış pozitif ayrımcılık yasalarından faydalanma imkânının elden geldiğince önüne geçilmek istenmiştir. Bu negatif ayrımcı uygulamalar vatandaşlık rejiminin belirgin etno-kültürel ve dinsel sınırları olduğunu farklı bir biçimde gösterir.

Bütün bu yasa ve uygulamalar, yakın geçmişe kadar Türkiye’de vatandaşlık rejiminin çok büyük oranda belirli etnik, kültürel ve dini kodları taşıyan, (Sünni) Müslüman Türk veya Türkleşeceği öngörülen (Sünni) Müslüman göçmenleri vatandaş olarak kabul etmeye dayandığını ortaya koyar. Burada uygulanan içerililik söylemsel olarak yine soydaşlık üzerinden inşa edilmiş ve bu özellikleriyle Türkiye vatandaşlık rejimi etno-dinsel olarak seçici ve dışlayıcı bir vatandaşlık modeli geliştirmiştir. Yukarıda bahsi geçen Fransa örneğinde olduğu gibi, vatandaşlık politikasındaki evrenselci genişleme asimilasyon beklentisi ve zorunluluğuyla içiçe geçmiştir. Söz konusu olan, ötekini kendine benzetebildiği ölçüde içine alan bir evrenselciliktir (Schnapper, 2005: 27-28). Böylece, belirli tarihsel-kültürel kabuller ve resmi ideolojinin sınırları çerçevesinde Türklüğe asimile edilebilir bulunanlar Türk vatandaşlığını göçmen olarak kazanmışlardır.

Diğer yandan, Türk/Türkmen yabancı uyruklu göçmenlerin göç ve vatandaşlık deneyimleri üzerine son on yılda yapılan çalışmalar, soy üzerinden verilen yürürlükteki imtiyazların her zaman uygulanmadığına dikkat çekmektedirler (İçduygu ve Sert, 2015; Parla, 2011; Kaşlı 2016: Danış ve Parla, 2009). Etnik soy bağına rağmen Bulgaristan ve Irak vatandaşı Türk/Türkmen göçmenler değişen uluslararası konjoktüre göre vatandaşlık başvurularında çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmekteler. Geçmişte “makbullük hiyerarşisi”nin en tepesindeyken, 1990’lardan sonra Bulgaristan uyruklu düzensiz göçmenler ekonomik sermayelerine göre belirlenen bir hak ediş hiyerarşisi içinde Türk vatandaşlığına erişebilir hale gelmişlerdir (Danış ve Parla, 2009). Dolayısıyla, soydaşlık ilkesi sabit bir avantaj olmaktan çıkarak piyasa ilkeleri ve uluslararası siyasal ajandaya bağlı olarak değer kazanmakta veya gözardı edilebilmektedir.

Bu çalışmada, bireysel başvuru ve yetkili makam kararıyla genel yoldan Türk vatandaşlığının sonradan kazanılmasına odaklanmıyorum. Ancak vatandaşlık rejiminin genel niteliklerini kavramak adına birkaç noktanın altını çizmekte fayda var. *Jus sanguinis* ilkesini benimseyen Türkiye’de 1927, 1964 ve 2009 tarihli TVK’lar çeşitli başka koşulların yanında genel yoldan başvuru yapan yabancıda dünya ortalamasına göre makul bir süre olan beş yıl asgari yasal ikamet şartı arar (karşılaştırma için bkz, Bauböck ve Goodman, 2010). Bazı ülkelerde gördüğümüz kültürel uyumu veya devlete bağlılığı ölçmeyi hedefleyen çeşitli standartlaşmış kültür ve dil testleri, yemin töreni ve yüksek başvuru ücreti talep edilmesi gibi uygulamalar Türkiye’de uygulanmamaktadır (Goodman, 2010; 2014). 5901 sayılı 2009 TVK’nın düzenlediği Türk vatandaşlığının bireysel olarak genel yoldan kazanılmasının asgari koşullarının pek çok AB ülkesine kıyasla çok yüksek olmadığı söylenebilir. Ancak asıl sorun bazı mevcut kriterlerde değerlendirmenin nasıl yapıldığının başvurana açısından belirli nesnel ölçütlere açıkça bağlanmayışı ve yasa uygulayıcısının takdir yetkisinin genişliğidir. Örneğin 5901 sayılı 2009 TVK’nın 10. maddesinde belirtilen ve 2010/139 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik’in¹⁰ 15. maddesinde kısmen açıklanan şu kriterlerin nasıl değerlendirildiği başvurana açısından bütünüyle net değildir: “Yeterince Türkçe konuşabilmek”, “Türkiye’de yerleşmeye karar verdiğini davranışları ile teyit etmek”, “iyi ahlak sahibi olmak”, “millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak”, “yeterli gelire sahip olmak”. Bütün ön koşullar sağlansa bile başvurunun reddedilmesi yasal olarak mümkündür. İtiraz hakkı olmakla beraber Danıştay kararları yetkililerin takdir yetkisini devlet egemenliği açısından tanımaktadır (Kadirbeyoglu, 2010; 2013). Mevcut durumda, bazı ülkelerde örneklerini gördüğümüz biçimde, Türkiye’de oturma veya çalışma izniyle belirli süredir ikamet eden yabancıların Türkiye doğumlu çocukları için yetkili mercilere beyanla Türk vatandaşlığının edinilmesi mümkün değildir. Ancak Türkiye’de doğan ve yabancı anne ve babasından dolayı doğumla herhangi bir devletin vatandaşlığını kazanamayan ve vatansız olan çocuk, doğumla Türk vatandaşlığını kazanır. Bunlar Türk vatandaşlık rejiminin topraksal yönünün ve içerikliğinin zayıflığına işaret eder. Aynı zamanda genel yoldan bireysel başvuru, adayın haklarından çok otoritenin takdir yetkisini öne çıkarır. Az sayıda yasal zorunluluk gerektiren vatandaşlık kanunlarında, vatandaşlığın kazanılmasında kamu otoritesine geniş takdir yetkisi bırakıldığı ve bunun koşulları sağlayanların vatandaşlığa erişiminin *de facto* engelleyebildiği öne sürülmüştür (Bauböck ve Goodman, 2010). Sonraki bölümde ele alacağım istisnai vatandaşlık uygulaması vatandaşlığın kazanılmasında kamu otoritesinin takdir yetkisini daha da genişletmektedir.

İstisnanın Kural Haline Gelişi ve Etno-Dinsel ve Sınıfsal İmtiyazlarda Güncel Dönüşümler

Bu bölümde, vatandaşlığın sonradan kazanılmasına dönük politikada yaygın olarak kullanılan yöntemde ve etnik seçicilikte yaşanan güncel değişime ve sınıfsal ayrıcalıkların uygulamaya sokuluşuna odaklanacağım. Söz konusu bu ikili dönüşüm önceki etno-dinsel seçiciliğe sınırlı bir liberalleşme getirmekle beraber yeni dışlama pratiklerini de devreye sokmuş ve özellikle istisnai vatandaşlık uygulamaları norm haline getirilerek vatandaşlığın kazanılması sürecinde yasa uygulamacısının ve siyasi iktidarın gücü ve takdir yetkisi daha da merkezileşmiştir. Aşağıda ilk olarak istisnai vatandaşlık uygulamasının yasalardaki seyrini özetle ele alacağım. Ardından istisnai vatandaşlık uygulamasının son birkaç yılda uygulanan iki biçimine odaklanacağım. İlk olarak yatırım vatandaşlığını, ikinci olarak Suriyeli sığınmacıların vatandaşlık edinmesi uygulamasını değerlendireceğim.

Vatandaşlık Kanunlarında İstisnai Vatandaşlık Uygulaması

Türkiye’de istisnai vatandaşlık uygulamasının kural hale gelişi kimi özellikleriyle siyasal sistemin yapısal dönüşümüyle çakışan bir kırılmaya karşılık gelmektedir. Burada önce istisnai vatandaşlığın kanunlarda nasıl tanımlandığına ve erişilebilir verilerdeki niceliksel değişime bakalım. İlk olarak 904 sayılı 1928 TVK’da düzenlenen (6. madde) istisnai yollardan Türk vatandaşlığının edinilmesi, 463 sayılı 1964 TVK’da da (7. madde) korundu. Yetki yine Bakanlar Kurulu’ndaydı. İstisnai vatandaşlıkta yabancı beş yıllık yasal ikamet, yerleşme niyetini gösterme koşullarından muaftı. Ancak diğer önkoşullar hala geçerliydi. 5901 sayılı 2009 TVK’nın 12. maddesi ise istisnai vatandaşlık edinmede yasa uygulayıcılarının takdir yetkisini oldukça genişletti. 12. maddeye göre “millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartıyla Cumhurbaşkanı¹¹ kararı ile” şu yabancılar yabancılar Türk vatandaşlığını kazanabilirler:

a) Türkiye’ye sanayi tesisleri getiren veya bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal, sportif, kültürel, sanatsal alanlarda olağanüstü hizmeti geçen ya da geçeceği düşünülen ve ilgili bakanlıklarca haklarında gerekçeli teklifte bulunulan kişiler.

b) (Ek: 28/7/2016-6735/27 md.) 4/4/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 31 inci maddesinin birinci fıkrasının (j) bendi uyarınca ikamet izni alanlar ile Turkuaz Kart sahibi yabancılar ve bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu.

c) Vatandaşlığa alınması zaruri görülen kişiler.

ç) Göçmen olarak kabul edilen kişiler (5901 Sayılı 2009 Türk Vatandaşlığı Kanunu).

1964 TVK uygulamada kaldığı 45 yıl boyunca 59 942 kişi istisnai yollardan vatandaşlık kazanmıştı. Ancak bunun yarısı 2002 (15 226 kişi) ve 2003'te (14 490) gerçekleşti (Şit-Köşgeroğlu, 2017: 177)¹² ve bu kişilerin %80'den fazlası Bulgaristan göçmeniydi (Kadirbeyoglu 2009: 430).¹³ 2009 Vatandaşlık Yasası'na göre 2009 ve 2017 arasında 11 776 kişi istisnai yoldan Türk vatandaşlığı edindi. Bunların 10 330'u 'vatandaşlığa alınması zaruri görülen kişiler' (12/c) kapsamındaydı. 12/ç'de tanımlanan 'göçmen'ler ise sadece 220 idi. 12/a'da tanımlanan olağanüstü hizmeti geçen veya geçeceği düşünülen kişi sayısı ise 1226 idi (Şit-Köşgeroğlu 2017: 177-178). Erişilebilir veriler geçmişte istisnai yoldan vatandaşlık ediminin İskân Kanunu'na ek olarak yine daha çok yasayla göçmen kabul edilen Balkan Türk ve Müslümanlarının vatandaşlığa geçirilmesinde kullanıldığını, ama bu durumun 2000'lerde değişmeye başladığını gösteriyor. 2009 ve 2017 arasında 'vatandaşlığa alınması zaruri görülen kişiler'in istisnai vatandaşlık uygulamasında ezici çoğunluğa dönüşmesi ise bütünüyle yeni bir anlayışın uygulamaya başladığına işaret ediyor. Eleştirel hukukçular yasanın 'a' bendindenki 'hizmeti geçeceği düşünülen' kişiler ve 'c' bendindeki 'vatandaşlığa alınması zaruri görülen kişiler' ifadelerinin hukuki açıdan sorunlu olduğunun altını çizmektedirler. Hizmeti gelecekte geçecek olan kişinin nasıl tespit edileceğinin belirsizliği Baran Çelik'e göre "hem idarenin yetkisini aşkın kullanıma açık hale getirmekte hem de Anayasanın 66/3. maddesiyle vatandaşlık hukukunda kabul edilen kanunilik ilkesiyle uyuşmamaktadır" (Baran Çelik 2017: 367). Yine, 'zaruri'lik ölçütünün ne olduğu tümüyle belirsizdir ve idareye geniş takdir yetkisi bırakmaktadır, bu haliyle 'kanunilik' ilkesine aykırı olduğu, yargı denetimini imkânsızlaştırdığı söylenmektedir (Baran Çelik, 2017: 386). Bu durumda istisnai vatandaşlık, genel yoldan vatandaşlığa alınmanın bir istisnası olarak düzenlenmekten çok bağımsız bir vatandaşlığa alınma yolu olarak düzenlenmiş ve objektif olmayan kriterlere bağlanarak idareye geniş yetki veren yeni bir vatandaşlık kazanma biçimi haline gelmiştir (Şit-Köşgeroğlu, 2017: 175-176). Bu haliyle istisnai yoldan vatandaşlık, genel yoldan vatandaşlık kazanmaya paralel, ancak genel yoldan vatandaşlık kazanılmasında talep edilen kriterlerin hemen hiçbirinin talep edilmediği, idarenin ve merkezileşmiş siyasi erkin yetkisiyle kazanılan bir statüye dönüşmüştür. Bu merkezileşen ve yargı denetimine tabi olmayan yetki niteliksel ve niceliksel olarak nasıl kullanılıyor? Bu yeni yasal durumun Türkiye'nin vatandaşlık rejimine, etnisiteyle, ulusal kimlikle ilişkisine ve sınıfsal imtiyazlara dair nasıl bir dönüşüme karşılık geliyor? Kalan kısımda, bu soruları tartışacağım.

Vatandaşlığın Piyasalaşması: Türkiye’de Yatırım Yoluyla Vatandaşlığın Kazanılması

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılmasında yakın dönemde yaşanan en kritik gelişme 18 Eylül 2018 tarihli 106 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁴ ile 5627 sayılı Türk Vatandaşlığının Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik’te (2010/139) yapılan değişikliktir. Daha önce, 2016’da 9601 sayılı kararla¹⁵ 2010/139 sayılı yönetmelikte değişiklik yapılmış ve yatırım vatandaşlığının önü açılmıştı. 2018/106 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile gereken asgari yatırım bedeli önemli ölçüde aşağıya çekilmiş ve ‘Bakanlığın teklifi’ ve ‘Bakanlar Kurulu’ ifadesi ‘Cumhurbaşkanı’ şeklinde değiştirilmiştir. Örneğin daha önce 2 000 000 dolar olan yatırım miktarı 500 000 dolara düşürülmüş, daha önce 1 000 000 dolar değerinde gayri-menkul satın alınması gerekirken bu miktar 250 000 dolar değerine çekilmiştir. Bu yatırımcılar ikamet, dil ve diğer şartlar aranmaksızın, sadece kamu güvenliğini ve düzenini tehdit etmemek ön koşuluyla istisnai vatandaşlık başvurusu yapabileceklerdir.

Bu değişikliği takiben, gerekli bürokratik süreçleri hızlandırmak ve yatırımcıları çekmek üzere İstanbul ve Ankara’da İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak yabancı yatırımcı ofisleri açıldı. Nüfus ve Vatandaşlık İşleri’nin açıklamasına göre amaç vatandaşlık kazanılması sürecini “daha etkin ve hızlı” hale getirmek, danışmanlık ve başvuru takibi hizmeti sağlamak üzere, “ ‘müşteri temsilcisi’ mantığında çalışan nitelikli personel ile kaliteli hizmet” sunan ‘özel/ortak ofisler’ kurmaktır.¹⁶ Takip eden dönemde çok sayıda danışmanlık ve aracı şirket yatırımcı vatandaşlığı piyasasına eklenildi. Bu sayede yatırımcılar vatandaşlık işlemleri için diğer kurumlara gitmek ve bizzat başvuru takip bürokrasisiyle uğraşmak durumunda kalmazken pasaport edinme süresi bu firmalarda çalışan uzmanların ifadesiyle ‘2-3 aya’ kadar düşürüldü. Yatırım vatandaşlığın çok kısa sürede edinilmesi, bu sektördeki uzmanlara göre başta Irak ve İran uyruklu Orta Doğulu yatırımcıların AB ülkeleri yerine Türk vatandaşlığını seçmelerinde bir etkindir (Acar, 2019). İçişleri Bakanlığı ise bu başvurularla bizzat ilgileneyeceği garantisini vermektedir. Aracı bir firmaya göre Ocak 2017’den Eylül 2018 değişikliğine kadar sadece 19 ülkeden 58 yabancı istisnai vatandaşlık için başvurmuş iken Cumhurbaşkanı kararnamesinden sonra Şubat 2019 a kadar geçen bir kaç ayda 63 ülkeden 1276 kişi -289’u İranlı- başvuru gerçekleştirdi (Kurşun, 2019). Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü açıklamasına göre ise 2016 düzenlemesi ve ardından ‘tutarlarda yapılan iyileştirici yeni düzenleme ile birlikte’ 4 Haziran 2020 itibariyle ‘en az 3.261.500.000 ABD Doları yatırım yapan 9.011 yabancı yatırımcı Türk vatandaşlığını kazanmıştır’.¹⁷

Vatandaşlığın küresel hiyerarşisi ve çoklu/çifte vatandaşlık ilişkisini inceleyen Harpaz (2019), vatandaşlığın sağladığı diğer haklar ve pasaportun seyahat özgürlüğündeki gücüne bakarak üç katmanlı küresel vatandaşlık indeksi oluşturur. Bu çalışmaya göre, Türkiye mevcut uygulamayla orta (ikinci) katman ülkesidir. Dolayısıyla ikinci katman ülkesi olarak üçüncü katmanda yer alan Orta Doğu ülkelerine yatırım vatandaşlığı ile ‘uzun-mesafe vatandaşlığı’ imkânı sunmaktadır.¹⁸ Bu anlamda ikinci ve üçüncü katman ülkelerinin servet sahibi vatandaşları, pasaport hiyerarşisinde sınıfsal imtiyazları ile daha geniş bir mobilite edinebilmekteler. Pasaportları Türkiye pasaportundan daha az ülkede vizesiz geçiş sağlayan ve güvenlik sorunları yaşayan Orta Doğu ülkeleri vatandaşları, başka faktörlerin yanında kısıtlayıcı göç yasalarını atlamak ve dış dünyaya açılabilme için Türk pasaportu edinmeyi tercih etmekte (Karaman, 2019).

Yatırımcı vatandaşlığı emlak sektörüyle sınırlı olmasa da uygulamada yatırımla vatandaşlık kazananların çoğu konut satın alan yabancılar olmuştur. AKP iktidarında ekonominin lokomotifi ve ekonomik büyümenin temel ayaklarından biri olan inşaat sektörü burada da merkezi bir rol üstlenmektedir. Diğer aracı kurumlarla beraber lüks konut satışı yapan inşaat firmaları bu ‘vatandaşlık endüstrisi’nin (Džankić, 2019) paydaşları haline gelmektedir. İnşaat aynı zamanda hegemonya inşasının da temel ayağını oluşturur (Bkz, Bora, 2012). Dolayısıyla yatırım vatandaşlığından inşaat sektörüne kurulan bağ hem ideolojik hem ekonomik olarak birbirini besler. Aynı zamanda ekonomik krizle beraber emlak satışlarının düşmesi nedeniyle daralma yaşayan sektöre yatırımcı vatandaşlığı belirli bir telafi imkânı sunmaktadır. Bu şirketler böylece yatırım vatandaşlığının tanıtımını da fiili olarak üstlenmiş durumdadır. Havalimanlarının dış hatlar terminallerine yerleştirilen “eviniz ve vatandaşlığınız hazır” sloganını taşıyan reklamlar ve yine bazı Orta Doğu ülkelerinin TV kanallarında yayımlanan reklamlar 250 000 dolar karşılığında konut alımıyla Türk vatandaşı olduğu bilgisini öne çıkarmaktalar. Arapça ve İngilizce hazırlanan bu afiş ve reklamların ücret etiketi ile vatandaşlık duyurusu yapması bazı muhalefet parti liderleri tarafından milliyetçi bir perspektifle eleştirildi. Bu eleştiriler etnik merkezli milliyetçi bir yorumla Türk vatandaşlığının satılmayacağı fikri üzerine inşa edilirken, vatandaşlık piyasasının küresel ölçekte yaygınlaşmasının yol açtığı yeni eşitsizlik biçimleri bütünüyle gözden kaçırılmaktadır.

Türkiye vatandaşlık rejiminde araçsallaştırıcı bir dönüşümden geçmektedir. Bu haliyle küresel bir eğilime dönüşen vatandaşlığın metalaşması ve ticarileşmesi modeline eklenmektedir (Anderson, 2013; Džankić, 2019; Joppke, 2019; Shachar, 2017; Shachar and Bauböck, 2014).

Örneğin, AB ülkeleri içinde Portekiz, Yunanistan gibi bazı ülkeler yatırım karşılığında başlangıçta ‘altın vize’ denen oturma izni sağlarken, Malta, Bulgaristan Güney Kıbrıs ise ülke ‘altın pasaport’ denilen hızlı bir şekilde yatırım vatandaşlığı kazandırma yoluna girdiler. Sınıfsal imtiyazlara eklenen bu durum ‘stratejik vatandaşlık’ olarak “ikinci bir vatandaşlığın... yatırım imkanı, çıkış stratejisi, riskleri çeşitlendirme, kuşaklararası servet transferi, aile koruması, refah devleti hizmetleri, artırılan fırsatlar vergi kaçırma” gibi pek çok kullanımı sağlamaktadır (Harpaz and Mateos, 2019: 849). ‘Nakit karşılığı-pasaport’ politikasının önde gelen muhaliflerinden olan Shachar hızlandırılmış vatandaşlık bağışının sebep olacağı riskleri şöyle sıralar: Kamu yararı ilkesine piyasa mantığının nüfuz etmesi; metalaşmanın vatandaşlığın ‘statü, haklar ve kimlik’ten oluşan bütünlüğünü parçalaması ve vatandaşlığa atfedilen eşitlikçi ve katılımcı ilkelere hasar vermesi (Shachar, 2014, 2017). Bu yüzden siyasal bir topluluğa üyeliğin piyasa mantığına göre düzenlenmesi küresel düzeyde eşitlik idealinin altını oyar ve yeni eşitsizlik ve imtiyaz biçimlerini ortaya çıkarır. Ancak bu uygulamayı savunan siyasi iktidarlara göre yatırımcı çekmek ve emlak satışını artırmak ülkenin refahına dönük olumlu bir gelişmedir. Küresel ölçekte yaşanan piyasalaşma eğilimi, pasaport serbestliği Türkiye’den daha sınırlı olan devletleri uyruğu kimi servet sahiplerini Türk pasaportunu satın almaya yöneltirken, Türkiye vatandaşı bazı üst sınıf mensupları da özellikle AB üyesi Malta gibi yatırımcı vatandaşlığı uygulaması bulunan ülkelerin vatandaşlığını edinmekte. Stratejik vatandaşlık pratiklerinin bir diğer örneği olan ‘doğum turizmi’ de Türkiye’de yaygınlaşmaktadır. Bu defa Türkiye vatandaşı üst-orta sınıf ebeveynler ABD ve Kanada gibi birinci katmanda yer alan ve *jus soli* uygulaması olan ülkelerde doğum yaparak burada doğan çocuklarının vatandaşlık sermayesine yatırım yapmaktalar (Balta ve Altay-Olcay, 2016).

Geçici Koruma Statüsünden Vatandaşlığa: Suriyeli Sığınmacıların İstisnai Yoldan Türk Vatandaşlığını Kazanması

Temmuz 2016’da Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk kez Suriyelilere Türk vatandaşlığı verilebileceğinden ve İçişleri Bakanlığı’nın bu yönde bazı adımları atmaya başladığından söz etti (*BBC Türkçe*, 2016). Bu açıklama o güne dek Türkiye’deki konumları misafirlik ve geçicilik üzerinden tanımlanmış olan Suriyeli sığınmacıların kalıcı bir statüye geçebileceğine işaret etmekteydi. Ne var ki bu statü değişikliği bugüne dek bütün Suriyeli sığınmacılar açısından eşit biçimlerde erişilebilir bir imkân olarak değil ancak belirli kültürel ve ekonomik sermayeye sahip sığınmacıları içeren bir şekilde hayata geçirildi. Bu çalışmada, Suriyeli sığınmacıların vatandaşlık kazanmasının Türkiye’nin vatandaşlık rejiminin geçmiş etno-kültürel sınırlarını ve içerici kapasitesini kısmen genişlettiğini, ama aynı zamanda etnik ve sınıfsal kesişimde dezavantajlı gruplara karşı dışlayıcı olmaya devam ettiğini öne sürmekteyim.

2011’de başlayan iç savaşı takiben Türkiye’ye gelen ve burada doğan çocuklarla beraber sayısı 3 600 000’i aşan Suriyeli sığınmacı yasal olarak Türkiye’de mülteci statüsüne sahip değildir.¹⁹ Türkiye 1951 Cenevre Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’ye coğrafi sınır şerhi koyarak imza attığından sadece Avrupa’dan gelen sığınmacıları kanunen mülteci olarak tanımaktadır. Bu nedenle iç savaştan kaçan Suriyeli sığınmacıların Türkiye’ye mültecilik başvurusu yapma imkânı yoktur. Sayıları giderek artan Suriyeli sığınmacılar Türkiye tarafından ilk önce ‘geçici misafir’ olarak nitelendirilmişlerdir. Bu ilk tedbirlerin yetersiz kalması ertesinde sığınmacılar sorununu düzenleyen ilk kanun olan 5543 sayılı 2013 Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Nisan 2013’te TBMM’den geçmiş ve 11 Nisan 2014’ye yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda bu kanun çerçevesinde Göç İdaresi Başkanlığı kurulmuş ve Geçici Koruma Yönetmeliği de 22 Ekim 2014’te yürürlüğe girmiştir. Bu yeni yasal çerçeve dâhilinde Suriyeli sığınmacılar Ekim 2014 itibarıyla ‘geçici koruma statüsü’ne alınmışlardır. Vatandaşlık kazanımı açısından bu statünün oldukça önemli bir sonucu vardır. Suriyeli sığınmacılar geçici koruma statüsü altında Türkiye’de geçirdikleri süreyi hiçbir şekilde yasal ikamet süresi olarak saydıramazlar dolayısıyla beş yılın ardından genel yoldan vatandaşlık başvurusu yapamazlar. Ayrıca Türkiye’den bireysel olarak üçüncü ülkelere yaptıkları mültecilik başvurusu, aile birleşimi gibi istisnai ve acil haller dışında BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından işleme konmamaktadır (Baban, Ilcan ve Rygel, 2017:48). Türkiye’de geçici koruma kapsamında sosyal, eğitim ve sağlık alanında bazı haklardan faydalansalar de kimi haklar kayıtlı oldukları illerde geçerli olduğundan fiili durumda bu haklara erişemeyebilmektedirler. İçinde buldukları süresiz ‘geçici koruma’ hali sığınmacıları güvencesiz ve yasal olarak belirsiz bir konuma sokmakta ve sadece farklılaştırıcı bir içermeye izin vermektedir (Korkut, 2016; Rygiel, Baban ve Ilcan, 2016; Baban, Ilcan and Rygiel, 2017). Düzensiz göçmenler ve Suriyeli sığınmacı işçiler sınır dışı edilme veya çalışma izinlerinin yenilenmemesi gibi endişelerden dolayı kolektif direnişten çekinmekte ve güvencesizlik göçmen ve sığınmacı emeğini disipline edici bir mekanizma olarak işlemektedir (Bélanger ve Saracoglu, 2018). Orta sınıf mensubu Suriyeliler egemen topluma uyum sağlama veya vatandaşlık edinme imkânına görece daha yakinken, alt sınıf için çok yönlü güvencesizlik söz konusudur. ‘Sınıf temelli uyum’ modelinde nitelikli emek sahibi veya işyeri sahibi Suriyeliler tercih edilirken büyük çoğunluk için vatandaşlık bir hayal olarak kalmaktadır (Şimşek, 2018; Baban, Ilcan ve Rygiel, 2017: 53). 2016’dan beri geçici koruma statüsündeki Suriyelilere çalışma izni alma hakkı tanınmasına rağmen Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (t.y.) verilerine göre 2018’de sadece 34 573 Suriyeli çalışma iznine sahiptir.

Geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeli sığınmacılar yukarıda söz ettiğim gibi Türkiye’de bulunma süreleri beş yılı aşıya dahi bireysel olarak 2009 TVK’da

düzenlenen genel yoldan vatandaşlık başvurusu yapamamaktadırlar. Diğer yandan yürürlükte olan 2006 İskân Kanunu'na göre 'göçmen' hala Türk soylu ve Türk kültüründen kimse olarak tanımlanır ve aynı tanım 5627 sayılı TVK Uygulama Yönetmeliği'nde de benimsenmiştir. Geçmişte çok sayıda etnik Arnavut, Pomak, Boşnak 'Türk' olarak kabul edilerek 'göçmen' statüsü almış ve İskân Kanunu ile vatandaşlık edinmişse de, Suriyeli etnik Araplar için bu yol seçilmemiştir. Kamuoyu ile düzensiz aralıklarla paylaşılan vatandaşlık edinen Suriyeli sığınmacı verilerinde sadece TVK'da tanımlanan istisnai vatandaşlık düzenlemesinin kullanıldığı açıklanmakta yani maddenin hangi bendinin uygulandığı bilgisi verilmemektedir.

2019 Aralık'ta yapılan açıklamalara göre 53 000'i yetişkin 57 000'i çocuk 110 000 Suriyeli Türk vatandaşlığı edinmiştir (Alyanak, 2019a). Ağustos 2019'da yapılan açıklamada ise 45 280 çocuk, 47 000 yetişkin Suriyelinin 'istisnai yollardan' vatandaşlık edindiği belirtilmişti (Euronews, 2019a). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü oturma izinlerini ve geçici koruma statüsündeki Suriyeli istatistiklerini düzenli ve şeffaf bir şekilde paylaşırken genel ve istisnai yollardan vatandaşlık kazananların istatistikleri Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü dâhil hiçbir kurum tarafından düzenli ve şeffaf bir şekilde paylaşılmamakta ve açıklanan verilerde bazı tutarsızlıklara da rastlanmaktadır.²⁰ Yine de eldeki veriler 2017 itibarıyla Suriyeli sığınmacıların istisnai yoldan vatandaşlık edinmeye başladığını ve istisnai yoldan vatandaşlığın genel yollardan vatandaşlığa alternatif yeni bir uygulama olarak sistematize edildiğini göstermektedir.²¹

İstisnai yoldan Türk vatandaşlığı edinen Suriyeli sığınmacılar çeşitli kurumların verilerinden belirli kriterlere göre seçilmekteler. Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğrenim Kurumu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan sığınmacı verileri, Türkiye'ye yasal olarak girmiş olmak, geçici koruma statüsünde olmak veya geçerli ikamet iznine sahip olmak, lisans veya lisansüstü eğitime sahip olmak, meslek sahibi olmak, suç kaydı bulunmamak kriterleri üzerinden değerlendirmeye tabii tutulmaktadır. İyi Türkçe bilmek tercih sebebiyse de ön koşul olarak görülmemektedir. İlk değerlendirme Göç İdaresi ve Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Başkanlığı tarafından yapılarak seçilen adaylar yüzyüze görüşmeye çağrılmaktalar (Koser Akcapar ve Simsek, 2018: 180). Seçilen adaylar daha önce nihai karar için Bakanlar Kurulu'na iletilmekteyken, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin uygulamaya geçmesini takiben istisnai vatandaşlığın verilmesinde nihai karar 2 Temmuz 2018 tarihli 700 sayılı KHK ile Bakanlar Kurulu'ndan Cumhurbaşkanı'na devredilmiştir.

Yasal olarak geçici koruma statüsüne alınan Suriyeli sığınmacılardan bir kısmının Türk vatandaşlığına alınması, cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan etnik-seçici göçmen politikasında belirli bir genişlemeye karşılık gelmektedir. Yukarıda ele aldığım gibi Türkiye'nin vatandaşlık rejimi ikili anlaşmalar, kitlesel göç ve sığınma yoluyla, belirli Sünni Müslümanlara karşı açık ve içerici olma ilkesiyle şekillenmişti. Müslüman Türk göçmenlerin yanında, Balkan göçmeni Müslüman Pomak, Boşnak, Arnavutlar -ve Osmanlı döneminde iskân edilen Çerkesler- Türkleşmeye müsait görülmüşlerdi. Çünkü bu Müslüman grupların sorun oluşturacak derecede güçlü etnik veya ulusal kimlikleri olmadığı ve bu sayede Türkleşecekleri varsayılmaktaydı. Bu gruplardan gelen göçmenler Türkleşmenin mükâfatlandırıldığı bir rejimde gerçekten de hızlı bir şekilde Türklüğe eklenmiş ve büyük ölçüde Türkleşmişlerdi. Bu göçlerde içerilme kriteri söylemsel olarak mevcut veya varsayılan 'soydaşlık' üzerine inşa edilmişti. Asimilasyoncu resmi ideolojinin temellerini oluşturan Türk Tarih Tezi'nde ise, Türkiye sınırları içindeki otokton Kürt, Laz, Arap gibi gibi etnik Türk olmayan Müslüman grupların benliğini kaybetmiş Türkler olduğu iddia edilmişti (Ancak buna rağmen Kürt veya Arap göçmen kabul edilmemişti). Bir yanda erken cumhuriyet döneminde Arap Aleviler, 'Eti Türkleri' olarak adlandırılmış ve dilini kaybetmiş öz Türkler olarak kurgulanmışken (Mertcan, 2015: 190-218), diğer yanda Araplık ile mesafeli bir ilişki kurulmuştu (Copeaux, 2006: 269-323). Türkiye dışı Araplar hiçbir zaman yasanın tanımladığı 'Türk soylu' ve 'Türk kültürüne bağlı' olan göçmen kategorisinde görülmemişlerdi. Bu anlamda Suriyeli etnik Arapların Türk vatandaşlığına geçirilmesi Türkiye'nin vatandaşlık rejimi açısından yeni bir olgudur. Ve bu yeni olgu yeni bir söylemle mevcut Sünni Müslüman Türk hegemonyaya eklenmektedir.

Bir yanıyla bu olguyu 'etniksizleşme' (*de-ethnicization*) (Joppke, 2003, 2005) yani soydaş kabul edilen etnisitenin imtiyazlı kılındığı baskın özelliği etnik-seçicilik olan geçmiş politikadan uzaklaşma olarak okuyabilir miyiz? Etnik seçiciliğin insani yardım aşamasında gözlemlendiğini söyleyen Korkut (2016) 2014 yazında Suriye'nin Kobane kentinden gelen Kürt ve Irak'ın Şengal bölgesinden gelen Ezidi sığınmacıların ve yine Suriye'den ve Irak'taki çatışmalardan kaçan Ermeni, Süryani gibi Hristiyan grupların geçici koruma statüsüne alınmadığının altını çizer. Bu durum, 1989'da Bulgaristan'dan ve 1991'de Irak'tan Türkiye'ye gelen sığınmacıların karşılaştığı farklı içerme mekanizmalarını hatırlatmaktadır. Bugün de insani yardım konusunda gözlenen din, etnik köken, uyruk bakımından hayata geçirilen seçici yaklaşım ve dışlayıcılık, vatandaşlığa geçirme uygulamasında da gözlenmektedir. Suriyeli sığınmacılar da kendi içlerinde etnik, mezhepsel, sınıfsal olarak haklara veya imtiyazlara erişim bakımından tabakalanmıştır. Örneğin, Temmuz 2019'da yapılan 'kayıtdışı göç ve istihdam'ı

önlemeye dönük operasyonlar mevcut uyum politikasının sınıfsal seçiciliğini gösteren kayda değer bir gelişme olarak okunabilir (Akdeniz vd, 2019; Karakaş, 2019). Göç İdaresi Başkanlığı suça karışanların ve kaydı olmayanların sınırdışı etmek, başka şehirde kaydı olanların da kayıtlı oldukları şehre göndermek üzere bu operasyonun yapıldığını belirtirken, İstanbul Valiliği, 12-31 Temmuz 2019 arasında 12 bin 474 göçmenin geri gönderme merkezlerine sevk edildiğini açıklamıştır.²²

Suriyelilerin vatandaşlığa geçirilmesi üzerine yapılan resmi açıklamalarda vurgu çoğulcu ve çokkültürcü kazanımlara değil, yeni vatandaşların mesleki vasıflarına ve Suriyelilerle sahip olunan ortak Osmanlı geçmişine, buradan kaynaklanan dini ve tarihsel bağlara yapılmaktadır. Örneğin, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu bir röportajında (Par, 2019) Türkiye'deki Suriyelilerin %62'sinin Misak-ı Milli sınırları içinden geldiğini ve Çanakkale Şehitliği'nde "bu topraklar için kendilerini feda eden... Hama'dan 189, Halep'ten 544, Şam'dan 91, İdlib'ten 129, Lazkiye'den 31, Deyrizor'dan 67 kişi" olduğunu belirtir. Suriyelilere dönük toplumsal rahatsızlığın önüne geçmenin reçetesinin 'Müslümanlık ve kardeşlik' olduğunu söyler. Aynı röportajda vatandaşlık verilenler içinde "5292 öğretmen, 1432 mühendis, 1235 serbest meslek sahibi, 743 doktor, 732 teknisyen, 507 küçük işyeri sahibi, 427 müdür, 396 tüccar, 392 muhasebeci, avukat, eczacı, üst düzey yönetici, hemşire, mimar, çevirmen, bankacı, akademisyen" olduğunu ifade eder. Genel olarak Suriyeli sığınmacılardan söz edilirken öne çıkan Müslümanlığa ve Anadolu medeniyetine yapılan vurgu, vatandaşlıktan söz edilirken mesleklere, vasıflara, yeni vatandaşların ekonomik ve kültürel sermayelerine kaymaktadır.

Benzer bir biçimde, TBMM İnsan Haklarını İnceleme, Göç ve Uyum Alt Komisyonu Başkanı Atay Uslu 2019'da yaptığı bir açıklamada istisnai vatandaşlık uygulamasının 'nitelikli sığınmacı'ları Türkiye'de tutmak adına işletildiğini vurgular (*Milliyet*, 2019). Konuşmasında son üç-dört yılda "istisnai süreçlerin sistematize edildi" demektir. Bu ifadeyle istisna olanın olağanlaştırıldığı ve rutin bir yöntemeye dönüştüğü açıkça dile getirilmektedir. Uslu, vatandaşlık verilenlerin çoğunun 'doktor, mühendis, iş adamı niteliğinde Türkiye'ye değer katanlar' olduğunu ve 'entellektüel, akademik ve ekonomik potansiyeli olan sığınmacılara vatandaşlık dâhil kalıcı statüler' sağlandığını ifade eder. İlk yıllarda 'vatandaşlığa geçirme refleksi'nin yavaş işlediğini belirten Uslu "Avrupa'nın nitelikli göçü kabul, diğerlerini kabul etmeyen insan haklarına aykırı politikaları sebebiyle nitelikli göçmenlerin Almanya başta olmak üzere başka ülkelere göçleri oldu" demektir. Almanya göçmen alımında ayrımcılık yapmak ile suçlanırken, 'Türkiye'ye değer katan' Suriyelilerin vatandaşlığa geçirildiği vurgulanmakta ve bu iki ifade arasında bir çelişki görülmektedir.

Bu söylemde Batıdan insancılığı ve çikarsızlığı ile ayrışan bir medeniyet üstünlüğü tekrarlanırken ve izlenen siyasetin 'gönül temelli' uyum modeli olduğu, 'dünyaya örnek' oluşturduğu belirtilir. TBBB Mülteciler Alt Komisyonu raporunda da benzer bir söylem vardır. Bu raporda geçici koruma statüsünün genel yoldan vatandaşlığa başvuru hakkı doğurmadığının altı çizilir. Ardından, istisnai vatandaşlık uygulamasının amacı "ekonomik güce, akademik ve mesleki yeteneğe sahip bir potansiyelin başka coğrafyalara doğru akmasını durdurarak, ülkemizde kalmasını ve katma değer oluşturmasını sağlamak adına, bir neslin kaybolup gitmesine izin vermemek" şeklinde açıklanır. Raporunda, Almanya'nın politikası hem eleştirilir, hem de örnek alınır:

Özellikle Almanya vasıflı mültecilere ikincil koruma başta olmak üzere daimi statü ve vatandaşlık sağladığı için 267.500'den fazla vasıflı Suriyelinin Almanya'ya kabul edilip daha doğrusu devşirilip yaşama karıştığı Avrupa İstatistik Ofisi/Eurostat rakamlarından anlaşılmaktadır (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu, 2018: 265).

Bu resmi söylemde, mültecilere ilişkin AB ve Batının ikiyüzlü ve ayrımcı bir politika güttüğü öne sürülürken Türkiye'nin insancıl ve ahlaki açıdan üstün bulunan misafirperver ve koruyucu yaklaşımı, sahip olduğu Türk ve Müslüman medeniyeti ile açıklanmaktadır. Bu söylem hem iç hem de dış politikaya dönük bir stratejidir (Sert ve Danış, 2020). Medeniyetçi ve populist bu söylemle din kardeşliği vurgulanmakta, Batının kayıtsızlığına karşı Türkiye'nin evrenselci ve ulus ötesi din kardeşliğinden kaynaklanan cömertliği ve misafirperverliği övülmektedir (Yanaşmayan, Üstübiçi ve Kaşlı, 2019; Carpi ve Şenoğuz, 2018). Batı medeniyetine karşıtlıkla inşa edilen bu söylemde, izlenen 'açık kapı' politikası, Suriyelilere yapılan insani yardım ve sağlanan geçici koruma statüsü dinsel referanslarla örülür. Din kardeşliği, insancıl Anadolu medeniyeti, Osmanlı mirası, mazlumu koruyucu ve kollayıcı ensar-muhacir geleneği gibi unsurlara sık sık gönderme yapılır. Diğer yanda, vatandaşlığa geçirilen Suriyeli sığınmacılara dönük söylem neredeyse bütünüyle bu sığınmacıların niteliklerine ve Türkiye'ye yapacakları katkıya dayandırılmaktadır. İki ayrı uygulamadan söz edilirken gerçekleşen söylem geçişi çok açıktır. Vatandaşlık söz konusu olduğunda geçici koruma sağlanan grubun içinde sınıfsal ve kültürel sermayeye sahip olanlar için sağlanan sınırlı bir içeriklik söz konusudur. Geliştirilen bu söylem Türkiye'nin çoğulculuğunu arttırmaya dönük bir vurgu ve niyet içermez; hâlihazırda varsayılan Müslümanlık bağı ve Osmanlı geçmişinden gelen yakınlık pekiştirilir. Vatandaşlık kazanan Suriyelilerin topluma getireceği düşünülen maddi faydanın ön plana çekilmesinde Suriyelilere vatandaşlık verilmesine karşı çıkan yaygın toplumsal ve siyasal muhalefete karşı bir meşruiyet arayışı da söz konusu olabilir. Ne var ki bu söylem ve uygulama, Suriyeli mülteciler arasında vatandaşlık aracılığıyla emek, sermaye ve vasıf hiyerarşisini yeniden üretir.

Sonuç ve Tartışma

Bu makalede ilk olarak cumhuriyetle beraber inşa edilen vatandaşlık rejiminin etnik seçici ilkelerin baskın olduğu bir gelenek inşa ettiğini öne sürdüm ve ardından yaşanmakta olan güncel gelişmelerin bu rejimi ne ölçüde dönüştürdüğünü ve bu dönüşümü etniksizleşme ve piyasalaşma gibi güncel küresel eğilimler bakımından nasıl okuyabileceğimizi tartıştım. Buna göre mevcut vatandaşlık politikasında sınırlı bir etniksizleşmenin yanında sınıfsal seçicilik uygulanmaktadır. Sınıfsal ve etnik imtiyazların kesiştiği bu yeni durumda kullanılan hâkim yöntemin istisnai vatandaşlık düzenlemesi olmasıysa içermenin son derece seçici olmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak, “vatandaşlık kazanımını toplumsal sınıfa yeniden bağlayan genel eğilim” (Baüböck, 2014) Türkiye’de de kendine özgü biçimleriyle gözlemlenmektedir.

Etniksizleşme kavramı açısından yaşanmakta olan en önemli gelişme 2009 TVK’daki istisnai vatandaşlık düzenlemesi kullanılarak, 2017’den bu yana 110 000’den fazla Suriyeli sığınmacıya vatandaşlık sağlanmasıdır. Cumhuriyet tarihinde Arap etnisitesinden olan yabancıların kitlesel ölçekte vatandaşlık kazanması yeni bir olgu olduğundan mevcut durum belirli bir etniksizleşmeye karşılık gelmektedir. Bundan önce Türkiye’nin uyguladığı vatandaşlık rejimi yakın zamana dek büyük ölçüde Balkan Müslüman göçmenleri için içericiydi. Geçmişte Osmanlı toprağı olan Balkan coğrafyasından Müslüman ve Türk veya Türkleşeceğinden şüphe duyulmayan ve yasaların Türk olarak kabul ettiği, Türkiye’ye göçleri devletin uluslararası politika ve çıkarlarıyla çatışmayan Müslümanların göçü kamuoyu açısından meşruiyet tartışmasına kapatılarak hayata geçirilmişti. Türklük ve Müslümanlık olarak uygunluk dairesinin içinde kalan göçmenlerin vatandaşlığa kabulü eski rejimin baskın niteliğini ve etno-dinsel sınırlarını ortaya koymaktaydı. AKP’nin inşa etmeye çalıştığı yeni hegemonyada laik milliyetçilikten İslamcı milliyetçiliğe geçilirken geçmişteki etnik-seçici sınırları Suriyeli Müslüman (Arap) sığınmacıları içerecek şekilde genişledi. Ancak yukarıda ele aldığım gibi, aynı dönemde Türkiye’de sığınmacı veya düzensiz göçmen olarak bulunan diğer kalabalık etnik gruplara karşı benzer bir açılıma gidilmedi. Mevcut durumda çoğulcu bir uyum söylemiyle desteklenmeyen sınırlı bir etniksizleşme süreci söz konusudur.

AKP’nin yeni-Osmanlıcı ajandası ve Suriye’deki iç savaşa dönük benimsediği politika sığınmacılar arasında Suriye uyrukluların tercih edilmesine neden olurken, Suriyeliler içinde de etnik, mezhepsel ve dinsel, sınıfsal hiyerarşiler geçerli olmaktadır. Suriyeli sığınmacılar da kendi içlerinde ekonomik ve kültürel sermayelerine, vasıflarına göre tabakalandırılmakta ve içlerinden bu niteliklere göre seçilenler vatandaşlık kazanmaktalar. Yani mevcut kısmi etniksizleşme eğilimi hem siyasal hem de ekonomik faydacı bir ajandayla uygulanmaktadır.

Suriyeli etnik Arapların vatandaşlık edinmesi sürecinde bütüncül bir etniksizleşmeyi mümkün kılacak bağlam ve çerçeve yoktur. Ne geçmiş asimilasyoncu ilkenin uygulanabileceği, ne de demokratik çoğulcu ve topraksal vatandaşlığın söz konusu olduğu mevcut durumda, Suriyelilerin vatandaşlık kazanması faydacı ve araçsallaştırıcı söylemlerle meşruiyet arayışındadır. Kamuoyundan gelen dışlayıcı baskıya karşı hak temelli ve içerici bir söylem geliştirmek yerine ekonomik faydacı bir söyleme başvurulmakta, yeni vatandaşların yaptığı/yapacağı ekonomik fayda vurgulanmaktadır.

Faydacı yaklaşım yatırımcı vatandaşlığı ve vatandaşlığın piyasalaşması eğiliminde çok daha açıktır. Burada gözlenen liberalleşme ekonomik anlamıyla uygulanmakta ve yatırımcı vatandaşlığı küresel örnekleri takip eden bir şekilde, vatandaşlığın dışsal niteliğini -pasaportu- belirli bir ekonomik fayda karşılığında sağlamaktadır. Yatırımcı vatandaşlığı uygulaması her tür seçiciliğin ancak sınıfsal imtiyazları olanlar için rafa kaldırıldığı sınır-ötesi bir imtiyaz biçimi olarak Türkiye tarafından hızla benimsenmiştir. Piyasa mantığının vatandaşlığın kazanılması hukuna girmesi ise Türkiye'nin vatandaşlık rejimi açısından bütünüyle yeni bir olgudur.

Buna ek olarak karşılaştırmalı çalışmalar Batı demokrasilerinde, sağ parti iktidarlarının genelde dışlayıcı, etnik seçici ve soydaş kabul edilenleri ve yurtdışı göçmenlerin çıkarlarını gözettiğini (yeniden-etnikleşme) söylemekteler. Sol parti iktidarlarının ise yabancı uyruklu göçmenlerin vatandaşlık kazanmasını kolaylaştıran (etniksizleşme) reformları hayata geçirmesinin daha olası olduğunu öne sürmekteler (Howard 2009; Joppke 2005, Janoski 2010). Türkiye'de ise laik-milliyetçi merkez sol siyaset içerici olan yani etnik seçici olmayan bir göç ve vatandaşlık politikası savunmamaktadır. Dolayısıyla AKP hükümetinin göç ve vatandaşlık politikası içerici bir baskıyla karşı karşıya değildir. Aksine hâkim siyasal ve toplumsal baskı dışlayıcı ve etnik seçici politika taraftarıdır. Bu durum Türkiye'nin etnik-seçici kurucu ilkelerinin sürekliliğini ve etniksizleşmenin güçlüğünü ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırmalar, aynı zamanda Türkiye toplumunun çoğunluğunun Suriyelilerin vatandaşlık kazanmasına karşı çıktığını ortaya koyuyor. Erdoğan'ın yürütücüsü olduğu Suriye Barometresi-2019 araştırması kapsamında 26 il merkezinde 2271 kişiyle yapılan ankete katılanların %87,1'i Suriyelilere hiçbir siyasal hak verilmemesi ve %76,5'u hiçbirinin vatandaşlığa alınmaması gerektiğini düşünmektedir (Erdoğan, 2020:116-8). 'Hepsi vatandaşlığa alınmalıdır' diyenlerin oranı ise %1,5'dir. Buna karşılık Suriyelilerin, Suriye'ye dönme eğilimi azalmakta ve bu eğilim Suriye'deki gelişmelerden giderek bağımsızlaşmaktadır. Aynı çalışmada 15 ilde ikamet eden 1418 Suriyeli ile yapılan ankete katılanların

%51,8'i hiçbir şekilde Suriye'ye geri dönmeyi düşünmemektedir (2020: 176). Bu veriler bize Türkiye toplumu ve Suriyeli sığınmacıların vatandaşlık konusundaki muhtemel tutumları arasındaki uçurumu göstermektedir. Ayrıca Türkiye'de yaşayan üç buçuk milyonu aşkın Suriyeli mültecinin önemli bir kısmının geleceğini Türkiye'de gördüğü ifade etmektedir. Bu iki gerçeği açıklıkla kabul eden kamu politikaları henüz ortaya konmuş değildir. Liberal vatandaşlık uygulamasına sahip rejimlerde, vatandaşlığın kazanılması göçmen ve mültecinin uyum performansının son ve ödüllendiren aşaması olarak değil, bizzat uyumu güçlendirecek bir politika olarak düzenlenir. 2017'den beri hayata geçirilen istisnai vatandaşlık uygulamalarıysa böyle bir anlayıştan oldukça uzak olup, yasal statüsü geçici koruma olan sığınmacıların karşı karşıya kaldığı belirsizlik ve güvencesizliği başka bir biçimde yeniden üretmektedir. İstisnai vatandaşlık siyasi gücün takdir yetkisinin mutlak olduğu bir vatandaşlık kazanma biçimi olduğundan vatandaşlık adayı yabancıların haklarını şeffaf ve eşitlikçi bir şekilde güçlendirmemektedir. Bu şekilde keyfiyetle uygulanmaya, siyasal ajandaya bağlanmaya ve araçsallaşmaya çok daha müsaittir.²³ Bu durumda vatandaşlık tekelleşmiş ve merkezileşmiş siyasal gücün belirleyici olduğu mekanizmalarla istisnai yoldan verilen bir imtiyaz olarak araçsallaşır. Geçici koruma statüsünde bulunma ve vatandaşlığa genel yollardan erişememe birbiriyle yapısal ve hukuki olarak ilişkilidir. Dolayısıyla daha içerici ve kapsayıcı bir vatandaşlık uygulaması için geçici koruma statüsüne içkin olan genel yoldan vatandaşlığa başvurma engelinin ortadan kaldırılması gereklidir. İstisnai vatandaşlığın yol açtığı ayrımcı dışarıda bırakma uygulamasına son verecek, vatandaşlığın kazanılmasında sınıf veya etnisitenin değil, hak temelli, erişilebilir, şeffaf ilkelerin belirleyici olduğu yeni bir yasal düzenleme Suriyeli sığınmacılarla sınırlı olmamak üzere vatandaşlık sorununa içerici bir çözüm getirebilir. Bu içerici ilkelerin benimsenmesi, kamuoyundaki yaygın dışlayıcı eğilimleri azaltmakta istisnai vatandaşlık uygulamasına göre uzun vadede çok daha katkı sağlayacaktır.

Sonnotlar

¹ Türk Vatandaşlığını Kazanan Yabancı Yatırımcılara İlişkin Duyuru (4/6/2020). <https://www.nvi.gov.tr/turk-vatandasligini-kazanan-yabanci-yatirimcilara-iliskin-duyuru>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

² Bu çalışmada Türkiye'de ikamet eden Suriyelilerden söz ederken 'sığınmacı' kavramını hukuki anlamında değil sosyolojik anlamda kullanıyorum.

³ European Convention on Nationality (6/11/1997). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/166>, Son erişim tarihi, 22/9/2020.

⁴ 403 Sayılı 1934 İskan Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

⁵ 1926 ve 1934 İskân Kanunları Türk kültürüne aitlik ve Türk olmanın nasıl belirleneceğini açıklamamaktaydı ancak 1926 tarihli İskâna Ait Muhtıra'da şöyle denmekteydi: "Pomaklar, Boşnaklar, Tatarlar, Türk harsına dâhil addedilmekte ve evvelce Türkiye'ye gelerek tescil edilmiş olan Arnavutların hariçte kalan ailelerinin kabulleri hakkındaki müraacatları daisaf olunmaktadır" (Ülker, 2007: dipnot 15).

⁶ Kirişçi (2000) Türkiye'nin göç rejiminin Şii Müslüman olmalarından dolayı Azerbaycanlı Türklere de kapalı olduğunu belirtir. Bu nedenle Sovyetler Birliği'ndeki kolektifleştirme uygulamalarından kaçan Azeriler, Türkiye'den çok İran'a sığınmışlardı.

⁷ 2006 yılında 2510 sayılı 1934 İskân Kanunu, TBMM'de herhangi kayda değer bir tartışma yaşanmadan 5543 sayılı İskân Kanunu ile değiştirildi. 2006 İskân Kanunu, 1934 Kanunu'nu zaman içinde değişen kanun ve mevzuata uyumlu hale getirme ve uluslararası göç kanunlarına göre güncellenme ihtiyacıyla açıklandı. 2006 İskân Kanunu bütünüyle reformist değildi. Göçmen statüsü yine Türk soyu ve kültürüne bağlı olmak şeklinde tanımlandı. Bunun yanında 1934 İskân Kanunu'ndaki bazı ırkçı ifadeler yasadan çıkarıldı (Bkz, Erder 2014).

⁸ 403 Sayılı 1964 Türk Vatandaşlığı Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11638.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

⁹ 5901 sayılı 2009 TVK ile yabancı ülkenin vatandaşlığını izin almadan edinmek ve Türk ordusunda askerlik hizmetini yapmamış olmak durumlarını vatandaşlığın kaybettirilmesi sebebi olmaktan çıkarıldı ve vatandaşlıktan ihraç edilme yabancı bir ülke için casusluk yapmak gibi daha dar durumlarla sınırlandırıldı (29. madde). Ancak söz konusu maddeye 15 Temmuz 2016 başarısız darbe teşebbüsünün ardından 2017'de, 680/75 md KHK ile (aynen kabul: 1/2/2018-7072/73 md.) 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerindeki suçlar nedeniyle hakkında soruşturma, kovuşturma yürütülen ve Bakanlıkça Resmi Gazete'de yapılan yurda dön ilanına rağmen üç ay içinde dönmeyenlerin CB kararıyla vatandaşlıklarının kaybettirilebileceği bendi eklendi (Bkz, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5901&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>. Son erişim tarihi, 22/9/2020).

¹⁰ 2010/139 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/04/20100406-9.htm>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

¹¹ Bu fıkrada yer alan "Bakanlığın teklifi, Bakanlar Kurulunun" ibaresi 02/07/2018 tarihli ve 700 sayılı KHK'nın 188'inci maddesiyle "Cumhurbaşkanı" şeklinde değiştirilerek metne işlenmiştir.

¹² Şit-Köşgeroğlu'nun (2017) edindiği resmi verilerde 1964-2009 arasında istisnai vatandaşlığın hangi bende göre verildiği açıklanmamıştır. Yıllara göre dağılımı ise şöyledir: 1964-69: 95; 1970-79: 1568; 1980-89: 884; 1990-99: 5708 (1996'da 1307, 1997'de 3234); 2000-2008: 50 630 (2002'de 15226, 2003'de 14 490). Bu veriler, özellikle 2000'lerden sonra istisnai vatandaşlığın giderek artan bir biçimde kullanıldığını göstermektedir.

¹³ Soydaş kabul edilen göçmenler sadece İskân Kanunu ile değil TVK aracılığıyla da imtiyazlı biçimde vatandaşlık kazandılar. Mevcut durumda ise 2009 TVK'nın 12/c maddesi de 'İstisnai yollardan vatandaşlığın kazanılması' ile ilgili olarak 'göçmen' olarak tanımlanan kişilerin istisnai yollardan vatandaşlık kazanabileceğini belirtir. İskân Kanunu'nda göçmen hala Türk soylu ve kültürüne sahip kişi olarak nitelendiğinden, dolaylı olarak etnik köken üzerinden tanınan imtiyazlar yasal garanti altındadır (Kadirbeyoğlu, 2010: 15).

¹⁴ 2018/106 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180919-15.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

¹⁵ 2016/9601 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170112-24.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

¹⁶ Yabancı Yatırımcıların Türk Vatandaşlığı Kazanmaları (17/1/2020). <https://www.nvi.gov.tr/istanbul/yabanciyatirimci>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

¹⁷ Türk Vatandaşlığını Kazanan Yabancı Yatırımcılara İlişkin Duyuru. (4/6/2020). <https://www.nvi.gov.tr/turk-vatandasligini-kazanan-yabanci-yatirimcilara-iliskin-duyuru>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

¹⁸ 11 Ocak 2020 itibariyle, 2017'den itibaren Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nden vatandaşlık başvurusunda kullanılan taşınmaz edinimi uygunluk belgesi alanlar arasında 1475 İran, 842 Irak, 812 Afganistan, 658 Yemen, 390 Filistin, 365 Ürdün, 291 Libya, 268 Çin, 229 Mısır ve 139 Pakistan vatandaşı bulunuyor (*Milliyet*, 2020).

¹⁹ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne göre 16 Eylül 2020 itibariyle 3 618 918 Suriyeli geçici koruma statüsü altındadır (Bkz, Geçici Koruma, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. Son erişim tarihi 22/9/2020). 16 Eylül 2020 itibariyle 92 566 Suriyeli ise oturma izni ile ikamet etmektedir (Bkz, İkamet İzinleri, <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>. Son erişim tarihi, 22/9/2020).

²⁰ Örneğin, İçişleri Bakanı Soylu, 7 Ocak 2019'da verdiği bir röportajda toplam 76 443 Suriye vatandaşının Türk vatandaşlığı edindiğini ve bunların 36 000'inin reşit olduğunu açıkladı (Par, 2019). Ancak iki hafta ertesinde 19 Ocak'ta İçişleri Bakanı toplam 79 820 kişinin vatandaşlık aldığını ve 53 099'unun yetişkin olduğunu ve yaklaşmakta olan seçimlerde oy kullanabileceğini söyledi (*Euronews*, 2019). Yukarıda söz edildiği üzere son olarak Aralık 2019'da ise vatandaşlık kazanan 110 000 Suriyeli içinde 53 000 yetişkin Suriyelinin vatandaşlık kazandığı belirtilmiştir.

²¹ 30 Eylül, 2017de İçişleri Bakanlığı 2011 ve 2016 arasında 7827 Suriyeli ve 1587 Irak vatandaşının Türk vatandaşlığına geçtiği bilgisini paylaştı. Açıklamaya göre, bunların içinde 514 Suriye ve 179 Irak vatandaşının istisnai yollardan diğerlerinin evlilik veya anne/baba üzerinden vatandaşlık edinmiştir (Bkz. "İstisnai Vatandaşlık" Haberi ile İlgili Basın Açıklaması. <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi30092017>. Son erişim tarihi, 22/9/2020).

²² Uluslararası Af Örgütü ise sığınmacıların zorla 'gönüllü geri dönüş' belgesine imza attırıldığını iddia etti. Buna karşı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 25 Ekim 2019'da bu geri dönüşlerin gönüllü ve uluslararası hukuka uygun olduğunu, bu kapsamda açıklama tarihine kadar toplam 364.663 kişinin gönüllü olarak geri döndüğünü belirtti (Uluslararası Af Örgütü'nün Suriyelilerin Hukuka Aykırı Olarak Sınır Dışı Edildiği İddiasına İlişkin Basın Açıklaması. <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-af-orgutunun-suriyelilerin-hukuka-aykiri-olarak-sinir-disi-edildiği-iddiasına-iliskin-basin-aciklamasi>. Son erişim tarihi, 22/9/2020).

²³ Ocak 2021'de çıkan bir haberde, istisnai vatandaşlık başvuruları işlemde kaldırılan üniversite mezunu Suryeli sığınmacılarla görüşülmüştür. Habere göre, üç yıl önce Nüfus ve Vatandaşlık İşleri'nce yapılan istisnai vatandaşlık başvurularının herhangi bir gerekçe gösterilmeden işlemde kaldırıldığını mesajını alan gençler Türk vatandaşlığını edinmeyi umduklarını, buna göre hayat planı yaptıklarını ve bu haberle yeniden bir belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu vakada, istisnai vatandaşlık başvuru sürecinin de sığınmacıların yapısal belirsizliğine çare olmadığını görmekteyiz (Karakaş, 2021).

Kaynakça

Acar İ (2019). 2 bin işadamı Türkiye vatandaşlığı için başvurdu. *Sabah*. 17 Nisan. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (t.y.) Yabancıların Çalışma İzinleri. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/31746/yabanciizin2018.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Akdeniz E, Kanat H ve M Akyol (2019). İstanbul'da Mültecilere Operasyon: Mülteciler Evlere ve Atölyelere Kapandı, *Evrensel*, 21 Temmuz. Son Erişim Tarihi, 22/9/2020.

Alyanak Ç M (2019). İçişleri Bakanı Soylu: Narko Terör Kapsamında Bu Yıl 43 Milyon Kök Kenevir Yakaladık. *Anadolu Ajansı*, 29 Aralık. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Anderson B (2013). *Us and Them: The Dangerous Politics of Immigration Control*. Oxford: Oxford University Press.

Arendt H (1962). *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland: Meridian Books.

Baban F, Ilcan S ve K Rygiel (2017). Syrian Refugees in Turkey: Pathways to Precarity, Differential Inclusion, and Negotiated Citizenship Rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43 (1), 41-57.

Balta E ve Ö Altan-Olcay (2016). Strategic Citizens of America: Transnational Inequalities and Transformation of Citizenship. *Ethnic and Racial Studies*, 39 (6), 939-957.

Baran Çelik N (2017). Güncel Gelişmeler Işığında Türk Vatandaşlığının İstisnai Haller Kapsamında Kazanılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 130 (Mayıs-Haziran), 357-418.

Bauböck R (2014). Summary: Global, European and National Questions about the Price of Citizenship, Should Citizenship be For Sale? İçinde: A Shachar ve R Bauböck, Should Citizenship be for Sale? EUI WorkingPapers RSCAS 1. Floransa: European University Institute 1-2.

Bauböck R, Ersbøll E, Groenendijk K. ve H Waldrauch H (der) (2006). *Acquisition and Loss of Nationality, Volume 2*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

R Bauböck, B Perchining ve W Sievers (der), *Citizenship Policies in the New Europe: Expanded and Updated Edition*, Amsterdam: IMISCOE Research Series Amsterdam University Press

Bauböck R ve S W Goodman (2010). Naturalisation. EUDO CITIZENSHIP Policy Brief No. 2. Floransa: European University Institute. http://eudo-citizenship.eu/docs/policy-brief-naturalisation_revised.pdf. Son erişim Tarihi: 22/9/2010.

BBC Türkçe (3/7/2016). Erdoğan'dan Türkiye'deki Suriyelilere vatandaşlık açıklaması. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Bélangier D ve C Saracoglu (2020). The governance of Syrian refugees in Turkey: The state-capital nexus and its discontents. *Mediterranean Politics*, 25 (4), 413-432.

Benlisoy F ve S Benlisoy (2016). *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş bir Yol: "Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim*. İstanbul: İstos Yayın.

Beşikçi İ (1977). *Kürtlerin 'Mecburi İskânı'*. İstanbul: Komal.

Bora T (der) (2012). *İnşaat Ya Resulullah*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Brubaker R (1996). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.

Brubaker R (1999). The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between "Civic" and "Ethnic" nationalism. İçinde: H Kriesi vd (der), *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*, Zürih: Verlag Rüegger, 55 -71.

Brubaker R (2015). *Grounds for Difference*. Cambridge: Harvard University Press.

Cabot H (2019). The European Refugee Crisis and Humanitarian Citizenship in Greece. *Ethnos*, 84 (5),747-771.

Carpi E ve H P Şenoğuz (2019). Refugee Hospitality in Lebanon and Turkey. On Making 'The Other'. *International Migration*, 57 (2), 126-142.

Chung E A (2017). Citizenship in non-Western Context, İçinde: A Shachar vd (der), *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 431-452.

Clark B (2006). *Twice a Stranger: The Mass Expulsions that Forged Modern Greece and Turkey*. Cambridge: Harvard University Press.

Copeaux E (2000). *Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden İslam Sentezine, 1931-1993*. 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çağaptay S (2006). *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?* Milton Park: Routledge.

Danış D (2011). Changing Fortunes, Iraqi Refugees in Turkey. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 5 (2), 199-213.

Danış D ve A Parla (2009). Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet. *Toplum ve Bilim*, No 114, 131-158.

Della Puppa F ve D Sredanovic (2017). Citizen to Stay or Citizen to Go? Naturalization, Security, and Mobility of Migrants in Italy. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. 15 (4), 366-383

Dumbrava C (2015). Super-foreigners and Sub-citizens: Mapping Ethnonational Hierarchies of Foreignness and Citizenship in Europe. *Ethnopolitics*, 14 (3): 296-310

Dündar F (2001). *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası*. İstanbul: İletişim.

Džankić J (2019). *Global Market for Investor Citizenship*. Cham: Palgrave MacMillan.

Euronews (19/1/2019) İçişleri Bakanı Soyulu: 53 bin 99 Suriyeli 31 Mart seçimlerinde oy kullanabilecek. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

European Convention on Nationality. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/166>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Erder S (2014). Türkiye’de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskân Politikaları. İçinde: A İçduygu, S Erder ve Ö F Gençkaya, *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023*. İstanbul: MIREKOÇ, 77-137.

Erdoğan M (2020). *Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. Ankara: Orion Kitabevi.

Glick Schiller N ve B Salazar Noel (2013). Regimes of Mobility Across the Globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39 (2), 183-200.

Goodman S W (2010). Integration Requirements for Integration’s Sake? Identifying, Categorising and Comparing Civic Integration Policies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (5), 753-772.

Goodman S W (2014). *Immigration and Membership Politics in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press

Harpaz Y (2019). Compensatory Citizenship: Dual Nationality as a Strategy of Global Upward Mobility, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45 (6), 897-916.

Harpaz Y ve P Mateos (2019). Strategic Citizenship: Negotiating Membership in the Age of Dual Nationality. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(6), 843-857.

Howard M M (2009). *The Politics of Citizenship in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hürriyet (2010). Lübnan'a Destek Ziyareti. 8 Ağustos. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

İçduygu A (2017). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: "Siyasallaşan" Bir Sürecin Analizi. *Toplum ve Bilim* 140, 24-41.

Icduygu A ve D Sert (2015). The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account. İçinde: H. Vermeulen, M. Baldwin-Edwards ve R. van Boeschoten (der), *Migration in the Southern Balkans: From Ottoman Territory to Globalized Nation-States IMISCOE Research Book Series*. Springer International Publishing, 85-104.

Janoski T (2010). *The Ironies of Citizenship: Naturalization and Integration in Industrialized Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Joppke C (2003). Citizenship between De- and Re-ethnicization. *European Journal of Sociology*. 44 (3), 429-458.

Joppke C (2005). *Selecting by Origin, Ethnic Migration in the Liberal State*. Cambridge: Harvard University Press.

Joppke C (2007). Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity. *Citizenship Studies*, 11 (1), 37-48.

Joppke C (2017). Citizenship and Immigration States İçinde: A Shachar vd (der), *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 385-406.

Kadirbeyoglu D (2009) Changing Conceptins of Citizenship in Turkey. İçinde, R Bauböck, B Perching, W Sievers (der), *Citizenship Policies in the New Europe: Expanded and Updated Edition*, Amsterdam: IMISCOE Research Series Amsterdam University Press, 419-438.

Kadirbeyoğlu Z (2010). Country Report: Turkey EUDO Citizenship Observatory. Floransa: European University Institute.

Kadirbeyoğlu Z (2013). Naturalization Procedures for Immigrants: Turkey EUDO Citizenship Observatory. Floransa: European University Institute.

Karakaş B (2019). Geri Gönderilen Suriyeliler Anlatıyor: "Kimlik Almaya Gidiyoruz Dendi." *Deutsche Welle*, 7 Ağustos. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Karakaş B (2021). Suriyelilerin Vatandaşlık Sorunu: "Üç Çocuğum Vatansız ve Geleceksiz". *Deutsche Welle*. 10 Ocak. Son erişim tarihi, 18/2/2021.

Karaman E (2019). Türkiye'de Ev Alana Vatandaşlık: En Çok İlgi Ortadoğ'u'dan. *Deutsche Welle Türkçe*, 15 Ocak. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Karpat K (1985). *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*. Madison: University of Wisconsin Press.

Kaşlı Z (2016). Who do Migrant Associations Represent? The Role of 'Ethnic Deservingness' and Legal Capital in Migrants' Rights Claims in Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46 (12), 1996-2012.

Kirişçi K (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices. *Middle Eastern Studies*. 36 (3), 1-22.

Koning E A (2011). Ethnic and Civic Dealings with Newcomers: Naturalization Policies and Practices in Twenty-six Immigration Countries. *Ethnic and Racial Studies*, 34 (11), 1974-1994.

Korkut U (2016). Pragmatism, Moral Responsibility or Policy Change: The Syrian Refugee Crisis and Selective Humanitarianism in the Turkish Refugee Regime. *Comparative Migration Studies*, 4 (2), 1-20.

Koser Akcapar S ve D Simsek (2018). The Politics of Syrian Refugees in Turkey: A Question of Inclusion and Exclusion through Citizenship. *Social Inclusion*, 6 (1), 176-187.

Kurşun M (2019) İranlılar Türkiye'den Konut Alımında ikinci, vatandaşlıkta ise birinci sırada, 26 Mayıs. *Anadolu Ajansı*. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Mertcan H (2015). *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih Kimlik Siyaset)*. 3. Baskı. Adana: Karahan.

Messina A M (2007). *The Logics and Politics of WWII Migration to Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Milliyet (11/1/2020). Vatandaşlık Almak İsteyen yaklaşık 7 Bin Yabancıya Uygunluk Belgesi. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Orgad L (2017). Naturalization. İçinde: A Shachar vd (der), *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 337-357.

Öztürk Yılmaz N (2007) 5543 Sayılı İskân Kanunu Hükümleri Uyarınca Türk Vatandaşlığının Kazanılması. *TBMM Dergisi*, 68, 241-264.

Par K (2019). İçişleri Bakanı Süleyman Soylu: "Türkiye'deki Suriyelilerin çoğu Misak-ı Milli Sınırları İçinden". Habertürk, 7 Ocak. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Parla A (2011). Labor Migration, Ethnic Kinship, and the Conundrum of Citizenship in Turkey. *Citizenship Studies*, 15 (3-4), 457-470.

Rygiel K, Baban F ve S Ilcan (2016). The Syrian Refugee Crisis: The EU-Turkey 'Deal' and Temporary Protection. *Global Social Policy*, 16 (3), 315-320.

Schnapper D (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, Çeviren A Sönmezay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sert D Ş ve D Danış (2020) Framing Syrians in Turkey: State Control and No Framing Discourse. *International Migration*. Erken görünüm: doi:10.1111/imig.12753.

Shachar A (2006). The Race for Talent. *New York University Law Review*, 81, 148–206.

Shachar A (2014). Dangerous Liaisons: Money and Citizenship, İçinde: A Shachar ve R Bauböck, Should Citizenship be for Sale? EUI WorkingPapers RSCAS 1. Florence: European University Institute, 3-8.

Shachar A (2017). Citizenship for Sale? İçinde: A Shachar vd (der), *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 789-816.

Smith A D (2002 [1986]). *Ulusların Etnik Kökeni*. Çev. S Bayramoğlu ve H Kendir. Ankara: Dost Yayınevi.

Somers M R (2008). *Genealogies of Citizenship: Markets, Statelessness and the Right to Have Rights*. Cambridge University Press.

Soyarik-Senturk N (2005). Legal and constitutional foundations of Turkish citizenship: Changes and Continuities. İçinde: E F Keyman ve A Icduygu (der), *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Oxfordshire: Routledge, 124-143

Sredanovic D ve J Stadlmair (2018). Introduction: Trends Towards Particularism in European Citizenship Policies. *Journal of Contemporary European Studies*, 26 (1), 1-11.

Şimşek D (2018). Integration Processes of Syrian Refugees in Turkey: 'Class-based Integration'. *Journal of Refugee Studies*. Erken görünüm: doi:10.1093/jrs/fey057.

Şit-Köşgeroğlu B (2017). İstisnai Yoldan Vatandaşlığın Kazanılmasına İlişkin Genel Esaslar ve Son Değişiklikler Çerçevesinde Türk Vatandaşlığının İstisnai Yoldan Kazanılması. *Hacettepe HFD*, 7(1), 169–198.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu (2018). *Göç ve Uyum Raporu*. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2018/goc_ve_uyum_raporu.pdf. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Trittler S (2017). Repertoires of national boundaries in France and Germany—within-country cleavages and their political consequences. *Nations and Nationalism*, 23 (2), 367–394.

Ülker E (2007). Assimilation of the Muslim Communities in the First Decade of the Turkish Republic (1923-1934). *European Journal of Turkish Studies*, <https://journals.openedition.org/ejts/822#ftn15>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Ünlü B (2018). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. Ankara: Dipnot.

Üstübcü A (2017). Türkiye’de Göç Politikaların Dönüşümü: Yasadışılığın Uluslararası Üretiminden Makbul Yabancıya? *Toplum ve Bilim*, 140, 106-121.

Yanaşmayan Z, Üstübiçi A ve Z Kaşlı (2019). Under the Shadow of Civilizationist Populist Discourses: Political Debates on Refugees in Turkey. *New Diversities*, 17(1), 37-51.

Yeğen M (2004). Citizenship and Ethnicity in Turkey. *Middle Eastern Studies*. 40 (6), 51-66.

Yeni Şafak (9/11/2019). 5 bin Suriyeli Doktor Vatandaş Oldu. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

Kanun ve Yönetmelikler

403 Sayılı 1964 Türk Vatandaşlığı Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11638.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

2010/139 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/04/20100406-9.htm>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

2016/9601 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170112-24.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

2018/106 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180919-15.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

2510 Sayılı 1934 İskân Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

5435 sayılı 2006 İskân Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5543.pdf>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.

5901 Sayılı 2009 Türk Vatandaşlığı Kanunu,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5901&MevzuatTur=1&MevzuatTip=5>. Son erişim tarihi, 22/9/2020.